

Inštitut za zgodovino
delavskega gibanja
KNJIZNICA

D2646

POSEBNI ODTIS IZ KNJIGE

Henrik Tuma:

„Iz mojega življenja — Spomini, misli in izpovedi.“

D 3848

1984 . X . 25

D 2646

N 29. X. 1964/491

Urednikove dopolnitve

I

Dr. Henrik Tuma je umrl 10. aprila 1935 po nekajdnevni boleznii za pljučnico. Bil je v svojem sedem in sedemdesetem letu še zdrav in krepak. Bolezen se ga je lotila nepričakovano in še bolj nepričakovano je ustavila smrt njegovo delo. Tudi zanj velja, kar pravi v spominih o svojem očetu, da je «od dela po vseh štirih zlezal v grob». Dva dni pred smrtjo je dal odposlati uredništvu «Sodobnosti» koncept članka o liberalizmu (gl. «Sodobnost» III. 1935 str. 204 do 210 in 254 do 262) — zaradi nenadnega obolenja ni utegnil članka dokončno obdelati — in hkrati obljubil, da pripravi še članek o liberalizmu pri Slovencih, «čim okreva». Takrat je ravno oddajal svojo odvetniško pisarno. Nameraval se je vsega posvetiti literarnemu delu. Imel je še polno načrtov. V pismu g. F. T. od 21. XII. 1934 omenja, da ima na programu predvsem «Imenoslovje Alp» in «Sociologijo».

Moral pa je še dovršiti, to je obdelati in spopolniti koncept svojih spominov.

Na pisanje spominov je začel Tuma misliti že okoli svoje sedemdesetletnice. Z zanimanjem je sprejel Šukljetove in Hribarjeve spomine, ki so izšli tista leta. Imenoval jih je (v pismu Franu Šukljetu od 10. III. 1930) «edini vir spoznavanja vsaj vnanjih političnih dogodkov med Slovenci» za razdobje zadnjih šestdeset let, a hkrati ugotavljal, da se oboji bavijo skoraj izključno s političnim življenjem Slovencev na Kranjskem v zvezi z Dunajem, medtem ko «sta Koroška in Primorska precej izključeni». Iz pisma Ivanu Hribarju od 7. II. 1929 razvidimo, da je hotel s svojimi spomini predvsem prispevati k spopolnitvi vrzeli glede primorskih Slovencev. «Čutil bi se poklicanega», pravi tam, «spisati vsaj spomine na zgodovino političnega življenja na Primorskem od leta 1914. naprej; gotovo pa izven mene ne bo človeka, ki bi bil dovolj poučen o delu slovenske socialistične stranke v Italiji. Seveda je bilo to delo često neločljivo združeno s splošno politiko. Skrb za vsakdanje življenje mi vendar ne daje dovolj prostega časa, da bi sestavil sintezo, saj je gradivo težko pristopno in ogromno.»

Izpodbuda k pisanju spominov mu je prihajala z raznih strani, in spomladi leta 1933. si je že ustvaril sliko bodočih spominov. Tako je pisal v pismu g. F. T.-u od 11. IV. 1933: «Imaš prav, da je skoraj moja dolžnost, da spišem spomine. Ne da bi bil neskromen, lahko trdim, da je moje življenje od mladih dni naprej tako pestro in samosvoje, da bi lahko na-

pisal kaj več za življenje. Ako bi pisal, bi pisal tedaj v pedagoškem, oziroma psihološkem smislu, ker smatram, da so spomini v tej smeri večje vrednosti. Težava je le v tem, da nimam časa... Dokler se ne poslovim od odvetniškega dela, se ni mogoče zariti v tako delo. Glavno gradivo iz časa pred vojne mi je sicer pogorelo, imam pa vendar še precej nabranega gradiva od leta 1915. naprej. Dovolj je tudi zgodovinskega, ki se pokoplje z menoj, ako ne spregovorim.» Na opozorilo, naj se loti koncepta čimprej in naj ga ne odlaga do konca leta 1934. (ko bi opustil odvetništvo), je odgovoril g. F. T.-u v pismu od 24. IV. 1933: «Pričem pisati spomine ob prvi priložnosti ter upam, da koncept izgotovim še tekom tega leta. Seveda potem moram koncept predelati tudi na podlagi pismenih dokumentov, kar bo pač trajalo leto dni... Ker z novim letom 1935 mislim stopiti v pokoj, imel bom časa dovolj, le da ostanem do takrat še dovolj čvrst... Vendar hočem pisati ne toliko zgodovinske podatke, kakor prav moje intimne doživljaje, kolikor so mi stvorili značaj in kolikor so mi narekovali delo v javnosti. Mislim, da je večina zgodovin, katere pišejo aktivni politiki precej subjektivna, zaradi tega bi ta moment poudarjal. Ne da bi se hvalil, a imel bi rad in tudi uvidim, da je potreba posebno za našo akademsko mladino, da ima za lastno vzgojo zgled, ne pravim vzor, dejanskega življenja aktivnega človeka.»

Po tej zamisli je v letih 1933 in 1934 v pavzah med svojim poklicnim delom narekoval spomine kos za kosom v stenogram. Pri tem je mimogrede pregledoval tudi gradivo (dokumente, korespondenco in časopise), da si osveži spomin, in obračal se je tudi na znanca za pojasnila in za gradivo, ki ga je pogrešal. Toda to le mimogrede. Prizadeval si je predvsem, da izčrpa za koncept spominov vse, kar in kakor mu je ostalo v spominu. Študij gradiva pa je odlagal do časa, ko se bo mogel po oddaji pisarne lotiti predelave in vsestranske spopolnitve koncepta spominov «na podlagi pismenih dokumentov».

To pa mu ni bilo usojeno. In če bi odlagal s pisanjem koncepta do slovesa od odvetniškega dela, kakor je prvotno mislil, bi njegovih spominov sploh ne dobili.

Delo na urejevanju Tumovega koncepta spominov je obstajalo v naslednjem: Predvsem je bilo treba uvrstiti mnogoštevilne «vrinke», ki jih je Tuma narekoval poleg in izven nepretrganega glavnega koncepta, na mesta, kamor bolj ali manj spadajo, treba je bilo ponekod spojiti raztrgane odlomke v celote in izločiti nekatera ponavljanja. Dalje je bilo treba ugotoviti zgodovinsko točnost posameznih podatkov (datume dogodkov, osebe, ki so pri njih sodelovale, in druge njihove okolnosti) in v ta namen pregledati pismene dokumente in sočasno časopise. Skrbno je bilo pregledano vse gradivo, ki je bilo dostopno, zlasti ves Tumov arhiv* z ogromnim zakladom korespondence. Pri tem se je pokazalo, da je bilo Tumovo spominjanje izvrstno, seveda pa ne brezhibno. Popravke smo vnesli naravnost v tekst, ker je šlo povsod le za spominske lapsuse v posameznostih in nikjer za značaj dogodkov v celoti in bistvu. Tako smo opravili nekaj tistega dela, ki ga ni utegnila izvršiti pokojnikova

* Pokojnikovi družini, ki nam ga je dala na razpolago, izražamo na tem mestu najlepšo zahvalo.

roka, ker je predčasno omahnila. Za morebitne netočnosti, ki so pač mogle še kje ostati, velja Tumova želja, izražena v «Predgovoru», naj jih bralci oprostite in stvarno popravijo. Nadalje je bil koncept potreben precej temeljite jezikovne in stilistične obdelave. Tuma je ljubil nekatere pravopisne posebnosti, njegov jezik je bil precej pod vplivom romanskih jezikov in njegov besedni red je bil vedno nekoliko arhaičen. Kakor je to storil s svojo knjigo «Razvoj in pomen alpinizma» leta 1931., bi Tuma gotovo dal dokončane spomine še komu v jezikovno popravo. Zato je kazalo najbolje prilagoditi koncept spominov v pogledu stila in pravopisa današnjemu književnemu jeziku, ne da bi seveda žrtvovali osebno barvo Tumovega stila (zato so ostale tudi nekatere njegove jezikovne posebnosti). Končno je bilo treba še zaradi preglednosti porazdeliti nepretrgano pripovedovanje na poglavja.

Pri tem delu smo se podrobno seznanili z gradivom o Tumovi javni dejavnosti, zlasti z vsemi njegovimi spisi, in smo glede spominov morali ugotoviti naslednje: V prvi polovici spominov je Tuma tako polno zajel življenje, v katerem se je razvijal iz otroka v moža, da bi pri končni predelavi komaj kaj dodajal. Slika njegove javne dejavnosti v drugi polovici spominov pa žal ni tako izčrpna in, kakor kažejo njegove lastne izjave, bi Tuma tu pri predelavi ob gradivu še marsikaj dodal, izpolnil vrzeli, ki so tu in tam ostale, in obdelal marsikateri moment, ki je ostal le nakazan.

Spričo tega smo smatrali za svojo dolžnost, da poizkusimo na omejenem prostoru tega dodatka podati nekaj spomine dopolnjujočega gradiva o nekaterih momentih Tumovega idejnega razvoja in javnega delovanja, ki so v spominih prebežno nakazani ali prezrti, a so za razumevanje te, v naši politični zgodovini edinstvene samosvoje osebnosti, pomembni.

Tuma res ni bil politik v smislu političnih ideologov in voditeljev, ki se popolnoma predajo svoji politični zamisli in ji žrtvujejo vso svojo energijo, da oplode in razvijejo tudi iz majhnih začetkov mogočno ljudsko gibanje. Sam je spoznaval, da ni ustvaril nobenega gibanja s silo svoje močne idejne osebnosti in da se ni uspešno uveljavil kot politično vodilna osebnost. Skušal je to v svoji «Izpovedi» v spominih obrazložiti; tu pa je ostal bolj pri ugotovitvi, da je bil predvsem učitelj, ne da bi bil razjasnil, zakaj. Glavni vzrok je pač iskati v njegovem samosvojem individualističnem značaju in načinu življenja. Njegov odnos do sodelavcev je bil vedno bolj ali manj rahel; kakor hitro so se pojavile kake razlike v nazorih, so normalno privedle do medsebojne odtujenosti. Zato se je Tuma tako često zatekal v hoteno osamljenost. Nekje je zapisal o sebi: «Bil sem vedno preveč v delu zarič, da bi upošteval družinske odnošaje in prihajal med somišljenike.» Tuma je v splošnem strogo sodil slabosti ljudi. Posebno je cenil dve črti značaja: plemenitost v stremljenju in delavnost; a obe je bolj poredkoma srečaval. Ni imel pravega zaupanja v ljudi — pri vsej svoji veliki veri v človeka. Zaradi nje se vendarle nikdar ni omejil na svoje osebne zadeve, in se je vselej po trenutnih nerazpoloženjih, ki so izvirali iz osebnih razočaranj, zopet vračal v javno življenje, k politično idejnemu prizadevanju. Značilne zanj so

besede, ki jih je zapisal kratko po svoji preselitvi iz Gorice v Ljubljano (v pismu Ivanu Regentu 1. X. 1924): «Zavedam se, da sem politična natura in mi je težko stati ob strani, posebno sedaj, ko je treba ubirati nova pota in je tudi priložnost ustvarjati.» Kdaj v svojem življenju pa Tuma ni videl potrebe ubiranja novih potov in priložnosti ustvarjanja? Vedno se je zavedal nezadostnosti idejnega napora slovenskega človeka v vrsti desetletij, ki jih je preživel tesno zvezan s svojim narodom od njegove narodne probuje dalje. Toda njegovo idejno snovanje je v glavnem nalletelo na nerazumevanje pri njegovih sodobnikih; sam je zapisal o sebi (v pismu Ivanu Regentu od 28. XI. 1921), da je bil dobrih 25 let najbolj obrekovan med vsemi politiki, kolikor jih je poznal. Če pa je bil nepojmljiv svojim sodobnikom, nasprotnikom in tudi «somišljenikom», pa ne sme ostati nepojmljiv naši politični zgodovini. Ta še ni niti podala niti ocenila njegovega idejnega napora. Z naslednjimi črticami, ki se tesno naslanjajo na spomine kot dopolnitev njihovih vrzeli, hočemo prispevati k osvetlitvi nekaterih osnov Tumovega idejnega snovanja.

II

Tuma je doraščal v šestdesetih in sedemdesetih letih preteklega stoletja, ko se je socialno še prav malo diferencirano slovensko, pretežno kmečko in malomeščansko ljudstvo prebujalo v politično življenje pod vodstvom svoje inteligence. Pripadal je tisti generaciji naše posvetne inteligence, ki je v mladoslovenskem obdobju sedemdesetih let vsrkala ideje takratne liberalistične dobe in jih spojila s stremljenjem po lastnem uveljavljanju in po uveljavljanju narodnostno prebujajočega se slovenskega življa.

Že v mladosti je Tumo odlikoval oster kritični duh. Ni rasel v strahu pred avtoriteto, marveč kritično je motril vse, kar je videl. S kritičnostjo je bilo v njegovem značaju vezano posebno nagnjenje, biti dosleden, radikalen. Značilen je njegov nastop v gimnaziji pri veronauku in prav tako njegovo izražanje republikanskih idej v razgovoru med postojnskimi učitelji. V boju za obstoj, ki ga je bil z lastnimi močmi, je rasla njegova žilavost in delavnost. Mladostna upornost se je pod vplivom dobe, ki ni dajala nobene izpodbude za smeje zamisli, umirila. S širokim obzorjem, ki si ga je bil ustvaril s študijem literature in opazovanjem življenja v tujini, se je vrnil na domačo zemljo z namenom, da na kaki slabotni točki podpre vzpon svojega ljudstva. Pri sodiščih v Trstu, v Tolminu in v Gorici je zastavil vso svojo energijo v službo uspešnega dela na uveljavljanju pravic slovenskega jezika.

Boj za narodno enakopravnost slovenskega ljudstva in za osamosvojitve malomeščana in kmeta od prevlade italijanskega meščanstva mu je bil pred očmi, ko ga je spravilo vodstvo narodne stranke na Goriškem v politiko. Boj za osamosvojitve in okrepitev slovenskega življa je obudila v njem skrb za okrepitev tiste plasti slovenskega naroda, ki je mogla in morala priti na površje ob uspešnem izpodrivanju italijanskega meščana, — plasti slovenskega malomeščanstva (prodajalničarjev, obrtnikov, inteligence) in zarodkov meščanstva v njem. Tu je pomen Tumovega

dela pri goriškem zadružništvu in denarnih zavodih, dela, ki je doseglo vrhunec v poizkusu, ustanoviti slovensko banko v Trstu kot zaslombo vse gospodarske organizacije razvijajočega se slovenskega malomeščanstva in meščanstva.

Ko se je znašel v političnem gibanju na Goriškem, je Tuma videl, da more in mora zdaj vse slovensko ljudstvo prevevati ena ideja, ideja boja za narodno osamosvojitvev. Cenil je, da to ljudstvo še ni godno za politične načelne ideje, ker je njegova socialna diferenciacija malenkostna in malo pomembna. Zato se ni lotil idejnega snovanja v tej smeri. Ni hotel biti propovednik idej, ki bi veljale med tem ljudstvom šele v bodočih obdobjih. Hotel je biti in bil je realen politik. Šlo mu je predvsem za praktične rezultate in zato je moralo njegovo delo rasti iz razmer, kakršne so bile. V tem pogledu se ni razlikoval od politikov manj razvitih avstrijskih narodov in tudi drugih slovenskih politikov tistega časa. Samo iz malenkostnih razmer, ki označujejo tedanjo slovensko politiko, je razumeti, da so malenkostni ljudje v strahu za svoje politične pozicije in v želji za vzdržanjem ali povišanjem svojega osebnega prestiža, videli v Tumi, ki je pokazal tako izredno žilavost in delovno sposobnost, le pretirano ambicioznega človeka, ki ga žeja po najvišji politični poziciji v deželi. Tako so gledali nanj njegovi nasprotniki v narodni stranki in začeli proti njemu kampanjo, ki je povzročila razkol enotne slovenske stranke na Goriškem. In tako je gledal na Tumo tudi Gabrščkov krog v narodno napredni stranki, ko se je z njim razšel v vprašanju narodne ali strankarske politike ob ponudbi tržaškega namestnika Goessa, ki je odpirala za takratne razglede največje koristi slovenskemu prebivalstvu na Goriškem. Ko se je takrat Tuma z vso vnemo zavzel v narodno napredni stranki za kompromis z Gregorčičevo stranko, je ostal samo zvest široki zamisli dela za narodno osamosvojitvev slovenskega ljudstva na Goriškem, ki je ni strankarsko zožil, četudi je bil prava tarča za osebne napade nasprotne stranke. Po težkem osebnem razočaranju v Gabrščka se ni spustil v malenkosten boj z njim za prvenstvo. Težko je občutil vso krivičnost sodbe nasprotnikov, da ga žeja po prvaški poziciji; zato se je raje umaknil in prepustil pozicije, ki jih je bil ustvaril s svojim delom, drugim.

V nečem pa se je Tuma v politiki že od vsega začetka razlikoval od ostale naše inteligence. Bil je skoz in skoz demokrat. Povzdigo svojega naroda si je zamišljal kot gibanje in dviganje vseh njegovih socialnih plasti, vsega ljudstva, ljudskih množic. Neumljivo mu je bilo, da bi izločali iz tega ljudstva kako višjo kasto in omejevali skrb na njene posebne koristi v nasprotju s koristmi vsega naroda. In zato mu je bilo prav tako neumljivo, da bi za bodoče zapirali pota v slovensko ljudstvo novim idejam, ki morajo nujno najti tal tudi na slovenski zemlji spričo napredujoče socialne diferenciacije. Od vsega začetka je Tuma izražal svoje simpatije za socializem in sprejemal najradikalnejši demokratični program, ki ga je zastopalo socialistično gibanje, čeprav mu je bilo protikapitalistično stališče proletarskega socializma še dolgo docela tuje. Značilne so njegove izjave kot načelnika narodno napredne stranke na Goriškem, da je socialist — čeprav ne pristaš socialnodemokra-

tične stranke — in značilna je 7. točka programa «narodno napredne stranke na Goriškem», sprejetega 8. marca 1900: «Pozdravljamo gibanje delavstva, želimo mu krepke organizacije, katero hočemo pospeševati» — v programu, ki ima sicer povsem naroden in liberalen značaj, v programu, ki poudarja «čimdalje večjo važnost trgovskega in obrtnega stanu za boljšo bodočnost vsega našega prebivalstva», in pravi, da je «zato temu stanu treba posvetiti največjo pozornost» (točka 6.).

Zaradi tega svojega integralnega demokratizma Tuma ni okostenel v liberalizmu kakor ostala slovenska posvetna inteligenca generacij do konca 19. stoletja. Slovenski liberalizem ga je odbijal s svojim kastarstvom in s svojim konservatizmom. Medtem ko je bil naš «psevdeliberalizem» — kakor ga je Tuma takrat nazival — nasproten vsem novim idejam in gibanjem ter ljubosumen na vsako mlado generacijo, ki si je drznila misliti o njem kritično, je Tuma pozdravljajl vsako novo gibanje, vse progresivno in mlado, kar si je v opreki s preživelim krčilo pot med slovenskim ljudstvom. Pozdravljajl je vsako novo generacijo, ki je imela kritičnega duha in je zato prinašala kaj idejno novega v slovensko življenje: socialiste od vsega začetka, masarykovce in narodno radikalno gibanje (ako se omejimo na čas do njegovega vstopa v socialno demokracijo). Tuma je postal odličen stvarni kritik slovenske politike in s tem upornik proti rodoljubarskemu dušenju sleherne kritike «požrtvovalnega» prizadevanja za narodov blagor; v tem pogledu mu bo priznati morda najodličnejše mesto poleg Ivana Cankarja, za katerim je seveda zaostajal v prodornosti in neposrednosti vplivanja na slovensko življenje.

Tako je Tuma postal v slovenskem javnem življenju od preloma stoletja dalje idejno samosvoja osebnost.

«Vsak mlad človek je bil za časa absolutne vlade očeta Bleiweisa pristaš radikalnega liberalizma. Še živo čutim mogočno vrvenje tega liberalizma (Dunajski soneti — Stritar)», je pisal Tuma leta 1906. s pogledom nazaj. Nadaljeval pa je: «Izraz te dobe je dr. Tavčar. No, svet se je v zadnjih tridesetih letih mogočno razvil in z njim malo i Slovenci...» («Naš list» II. št. 18 od 5. V. 1906).

III

Tumovo iskanje novih potov slovenske politike v razdobju med leti 1905. in 1908., t. j. dokler še ni osredotočil svoje pozornosti na gibanje slovenskega proletariata, je v spominih le fragmentarno opisano. K njegovemu načrtu ustanovitve lista v Trstu spomladi leta 1905. je omeniti, da je Tuma že leta 1903. — v času, ko so se komaj šele pojavljala slabotna znamenja nastopa nove mladine na političnem področju — začel akcijo za nov «protiklerikalni in protiliberalni, socialni in realni» list v Ljubljani, ki naj bi bil predvsem tudi «splošno slovenski» v nasprotju z zgolj lokalnimi obstoječimi listi, katerih «ni eden nima slovenskega naroda kot celote pred seboj», marveč goje le lokalni patriotizem, ki «ne dopušča skupnega programa za organizovano delo». Ta načrt je padel v vodo, ker so mu odrekli podporo ljubljanski, s Tavčarjevim vodstvom nezadovoljni liberalni veljaki (dr. Triller, dr. Majaron in drugi), na ka-

tere je Tuma računal, ker «mlajših» še ni poznal. Triller je Tumi akcijo odsvetoval, češ «da je bolje potrpeti marsikaj, nego povzročiti v stranki razkol...» (pismo od 18. IX. 1903).

Svoje nove politične zamisli je začel Tuma razvijati v novih mladinskih revijah in listih, v «Omladini» (zlasti članek «Vseučiliščno vprašanje» v I. 1904/5, št. 10, 11 in 12), v «Slovenskem tehniku» (1906, št. 2, 3 in 5) in v «Našem listu» (II. 1906) pa v svojem nastopu na I. shodu narodno radikalnega dijaštva v Trstu v septembru leta 1905. Nastopil je z ostro kritiko slovenskega meščanstva, njegove zaostalosti in komodnosti, privezanosti na zemljišče in oddaljenosti od tehnike, trgovine in industrije. Očital mu je, da prav nič ne razume odlične geografske lege Slovencev v zaledju velikega, svetovnega gospodarsko prometnega središča — Trsta. Propovedoval mu je moderno orientacijo k trgovini in industriji, k Trstu in morju. Takrat je Tuma snoval v smeri razvoja Slovencev v razvit kapitalističen narod in je seveda moral gledati v slovenskem meščanstvu nosilca tega razvoja. Prizadeval si je predvsem, da bi od mlade generacije, iz katere naj bi prišla po duhu in orientaciji nova inteligenca, odkidal vso navlako srednjeveštva in reakcionarstva, tudi in predvsem tistega, ki se je krilo pod protiklerikalno napredno firmo. Ravno v reakcionarnem «pseudoliberalizmu» je videl največjo oviro razvoja. Predstavniki našega meščanstva, vprav prilepljeni na mizerno malenkostnost okostenelega življenja svojega sloja, so proglašali tega nenehoma iščočega in snujočega duha za vetrnjaka, ki «ima vsak teden druge politične nazore in projekte» (Slovenski Narod), za fantasta, ki trpi za hipertrofijo idej, in za novotarja, ki si izmišlja novotarije iz gole ambicioznosti. Ko je okoli leta 1905. krepkeje nastopilo živo gibanje mladine, ki je proti starim hotela na nova pota, gibanje, ki tako odlikuje prvo desetletje tega stoletja pred devetdesetimi leti preteklega stoletja v naši politični zgodovini, se je zazdel Tuma prvakom naših liberalnih kast silno nevaren. Bali so se zmagovitega pohoda teh mladih sil z njim na čelu proti njihovim malim kraljestvom. Odtod prva kampanja proti Tumi, ki ga je hotela moralno diskreditirati. Vsej njegovi dejavnosti so Gabršček et consortes podtikali kot gibalo — nezadovoljeno ambicijo!

Središče in žarišče Tumovega idejnega prizadevanja je bila njegova narodno politična zamisel. Izhodišče te zamisli je bila izredno pomembna lega slovenskega ozemlja — neposrednega zaledja Trsta, edinega trgovinskega emporija Avstrije, ki ga «slovensko ljudstvo v kompaktnem obroču obkolja in okrvlja njegovo prebivalstvo» (Omladina, I. str. 148). «Ako se ozremo na zemljepisne in ekonomične odnošaje, nam mora biti jasno, da ima slovenski narod lepo bodočnost le ob adrijanskem morju... Odgojeni smo politično v tako malenkostnem miljeju, da si ne upamo misliti na širšo bodočnost, da nimamo pravega narodnega ponosa, veselja do življenja, torej ne volje do konsekventnega organskega dela... Naša bodočnost in velikost je ob Adriji, v Trstu!... Ali ta ideja nam je previsoka, ne drznemo si niti misliti osvojiti ta emporij!» (prav tam). Prva ideja njegove zamisli, ki jo je Tuma vrgel v slovenski svet, je bila ideja, naj Slovenci zahtevamo slovensko vseučilišče v Trstu. S to heretično idejo si je seveda

nakopal očitek, da je «škodljivec slovenske univerze». Ker obenem ni odrekal upravičenosti zahteve Italijanov po italijanskem vseučilišču v Trstu, je zamislil utrakvistično italijansko-slovensko univerzo v Trstu. O taki univerzi je menil, da bo mnogo prispevala k «zadnjemu pogonu, da Trst postane naš», da odpre Slovincem pot do javne uprave v Trstu, posebno do tistega dela javne uprave, ki obsega trgovino in pomorstvo. Navajal je izjavo nemškega nacionalnega politika dr. Derschatte, da «Slovinci z univerzo v Ljubljani ničesar ne pridobe, pač pa neizmerno z ono v Trstu» (Omladina I. str. 186).

Tumova narodno politična zamisel se je odlikovala predvsem s svojim optimizmom. Tuma je protestiral, ko je uredništvo «Slovenskega tehnika» (1906 št. 5) dalo njegovemu prvemu ostro kritičnemu pismu naslov «Morituri vos salutant?», kajti «morituri nismo mi Slovinci... nismo v obupnem položaju, nasprotno vabijo nas od vseh strani prirodne sile in imenitni položaj, da jih izkoristimo sebi v prospeh. Nikar naj nam ne prihajajo pomisleki, da smo majhen narod, ki šteje komaj 1.000.000 duš!... Niso li ravno najbogatejši trgovski narodi omejeni na majhne teritorije in na malo število prebivalcev!» Z vso vnemo je propagiral vzgojo mladine za trgovino in industrijo, in preorientacijo slovenskega meščanstva od zemljišča k industriji in trgovini; tako je sugeriral idejo ustanovitve slovenskega «narodno gospodarskega sveta, ki bi s pomočjo ogromnih posojilničnih glavnice sistematično ustanavljal industrialna podjetja in poskrbel za veliko ekspedicijsko agenturno podjetje v Trstu». Tuma je trdno zaupal mladini, da bo izraz življenjske sile svojega naroda in da bo zastavila svoje delo tam, kjer se temu narodu odpira velika bodočnost. Pozival je mladino, da stremljen enako, kakor je stremela «Mlada Italija»: «Pripravljaj vojsko, omladina, da ohraniš mir in življenje svojemu narodu! Obupavajo naši stari nad bodočnostjo našega naroda; zakliči jim z Ibsenovim Brandom: ‚Ein edles Volk, sei's noch so klein, saugt Lebenskraft aus Not und Pein; wenn Not die Tatkraft nicht entfacht, ist nicht ein Volk der Freiheit wert!« (Naš list II. št. 16).

Svoj vedri narodni optimizem je Tuma močno izrazil tudi v svoji študiji «Jugoslovanska ideja in Slovinci» (1906/1907), h kateri ga je izzvala trditev dalmatinskega hrvatskega poslanca dr. Tresić-Pavičića v italijanskem listu «L' Italia all' Estero», da v jugoslovanskem vprašanju ni treba več upoštevati izumirajočega neznatnega naroda Slovencev, ker se ne more obdržati niti proti Nemcem niti proti Italijanom, ki si ga bodo pač porazdelili. To tezo je z mirno stvarno analizo razvrnil in ovrgel; pokazal je, kako se je slovenska narodnost vsestransko razvila in se nenehoma uspešno razvija v socialnem, gospodarskem in kulturnem pogledu. Priznal je, da «smo tudi Slovinci sami krivi, da nas vsakdo prezira in ne ceni, ker so se naši politični voditelji zagrizli v malenkostna notranja vprašanja, ter so slepi in gluhi za ves svet, ki jih obkroža» (str. 5). Zapisal je, da moramo Slovinci kot «popolnoma diferenciran, samostalen individuum, ki ima odločevati toliko kot Hrvati, Srbi in Bolgari», gledati v jugoslovanstvu celoto, «in zato se mora tudi nas v prvi vrsti vprašati, kako pridemo do združenja in do zedinjenja s soslednjimi

slovanskimi plemeni, in kako se skupaj z njimi ustavimo najmočnejši narodni skupini, ki preti požreti vse manjše narodne skupine okoli sebe. Popolnoma samostalni se moramo čutiti Slovenci tudi v vprašanju sporazuma z Italijani» (str. 10).

Tuma je svoj narodni optimizem, oprt na lego slovenskega ozemlja, na Trst, povezal z vsestransko presojo realnih odnosov vseh sil, ki se križajo na tem pragu Evrope s severa na jug in z zapada na vzhod. Njegova slovenska in jugoslovanska politična zamisel zato ni bila prav nič romantična, marveč vseskozi realistična. Izhajajoč iz konkretnega geopolitičnega položaja Slovencev in Hrvatov se je dvignil nad romantično panslavistično zamisel, ki je šablonsko postavljala Slovane proti Germanom, ne da bi upoštevala konkretne pogoje življenja posameznih slovanskih narodov. Zanimiva bi bila vsestranska paralela med Masarykovo in Tumovo politično koncepcijo. Tu poudarjamo le njuno skladnost v nasprotstvu do romantičnega panslavima, ki je vse svoje nade stavil na slovanskega strica v caristični Rusiji in so mu bile zato «barbarske ruske razmere pod carizmom nevidne ali pa židovske izmišljotine» (Tuma leta 1909. v «Delavskem listu»). Oba sta se skladala tudi v želji in perspektivi «preporoda Avstrije», v nazoru, da je mogoče Avstrijo očistiti vseh ostankov srednjeveštva in odpraviti hegemonijo Nemcev in Madžarov ter jo pretvoriti v moderno zvezno državo.* Ko pa je Masaryk v izpremenjenem svetovnem položaju v svetovni vojni postavil zamisel narodne osvoboditve češkega naroda na temelj razbitja Avstro-Ogrske z antantino zmago, mu Tuma ni sledil. Kakor je opozarjal slovenske masarykovce (Naš list 1906), katerih nastop je sicer pozdravljal, da ne gre siloma aplicirati na naše ljudstvo tisto, kar velja za češko ljudstvo, tako je v svetovni vojni opozarjal na veliko razliko med konkretnim položajem slovenskega naroda in češkega naroda, na to, kaj dobe od zmage antante Čehi in kaj Slovenci. Prav zanimivo bi bilo tudi vzporejanje Tumove narodno politične zamisli s Krekovo. Bili sta si močno podobni v oceni političnega položaja Avstro-Ogrske, v vezanju slovenske in jugoslovanske narodno politične zamisli z avstrijsko državno «misijo» po koristih, ki bi jih imela Avstrija, ako bi se mogla opirati na narodno zadovoljene jugoslovanske narode ob Adriji in na Balkanu. Globoka razlika med Tumo in Krekom pa je bila v njenem odnosu do avtoritete obstoječe avstrijske državne oblasti. Medtem ko je Krek to avtoriteto, z njenim vrhom, katoliško dinastijo, štutil, ni Tuma zanjo kazal prav nobene respeкта, marveč je bičal našo ponižnost in pokornost, kjer je le

* Tudi panslavistični politiki so pred svetovno vojno gradili na perspektivi, da postane Avstrija s svojo popolno demokratizacijo zaradi večine svojega prebivalstva slovanska država. Primerjaj oris politične zamisli avstrijskih panslavistov v «Spominih» Ivana Hribarja (II. str. 351/52): «... Vendar pa na razpad Avstroogrške nismo upali. Saj je bilo v njej marsikaj gnjilega; toda v obče je njena državna uprava zadovoljivo poslovala in upali smo, da svojim narodom — ker je bilo prišlo do splošnega in enakega volilnega prava in je tako poražujoča slovanska večina prišla do veljave — navsezadnje vendar še priborimo človeško dostojno življenje... Ko bi se posrečila Kramařova namera, da ta država stopi na stran Rusije, živel bi še danes svoje grešno življenje. Seveda smo upali, da se po kaki vojni razmere gotovo izpremene...»

mogel. Tako je Tuma pisal n. pr. v «Našem listu» (II. št. 11 od 17. marca 1906): «Tako smo lojalni, da se bojimo le pogledati preko mej naše stare Avstrije» in (št. 15 od 14. aprila 1906): «Mirí in stiska se nas za plot od vseh strani, vzgaja se popustljivost med nami od vlade in cerkve in šole.» Tuma je bil prvi slovenski politik, ki je dajal obtožbam proti avstro-ogorskemu režimu prav revolucionarno noto. Toda nikoli ni zapuščal realnih tal presoje odnosov sil in je vselej, ko je izpodbadal mladino k bojevitemu odporu proti režimu, ki je hotel našo narodno smrt, ali pa, ko je pozdravljal njeno revolucionarno razpoloženje (Preporodovce!), obenem klical «na realna tla», k spoznavanju preteklosti in sedanosti in k postavljanju nalog iz tega spoznanja (prim. «Naše zapiske» X. 1913 str. 135).

V brošuri «Jugoslovanska ideja in Slovenci» je Tuma ugotovil takoj v uvodu povezanost jugoslovanskega vprašanja z imperializmi Velike Nemčije, Velike Italije in Ogrske, ki se dotikajo na Adriji. Kaj pa Avstrija? Avstrija kot donavska država, t. j. reprezentant ljudstev, ki žive zgodovinsko zvezani na enotnem prometnem in gospodarskem ozemlju od Jadrana do Sudetov in Karpatov, na ozemlju, v katerega sredini so se Nemci in Madžari zarili kot klin med severne in južne Slované in s tem zgodovinsko postali os državnega življenja na tem ozemlju, ne vrši svoje misije, ki more biti le v tem, da vsestransko razvije narode, ki v njej žive. Z zatiranjem slovanskih narodnosti si Avstrija koplje grob, ker si odtujaže tiste narode, ki bi edini mogli biti osnova njene moči in bodočnosti (str. 35). «Podvreči se dosedanjemu režimu Avstrije bi bilo toliko, kakor podpisati narodnostno in ekonomično smrtno obsodbo sebi», zato «moramo jugoslovanska plemena pričeti misliti nase samostojno in brez pogleda na Dunaj» (str. 36). In pripomnil je še: «Odpirati so začeli oči celo skromni Slovenci, ki so bili dosedaj v inteligenci, in to posvetni in duhovski, pokorni lakaji starokopitnežev avstrijskega režima.»

Tu moramo omeniti Tumovo brošuro «Der österreichische ungarische Ausgleich» (1907) (o kateri je Tuma za spomine začel pisati odstavek, a ni prišel preko uvodnih vrstic), ki je dobro dokumentirana in ostra obtožba stremljenj madžarskih politikov po politično in gospodarsko samostojni Veliki Madžarski in nesposobnosti dunajskega parlamenta, da bi se temu stremljenju uprl. Tak razpad Avstrije na Veliko Madžarsko in ostalo Avstrijo bi pomenil zmago madžarskega in nemškega imperializma nad zatiranimi slovanskimi narodi. Nemčija bi si pripojila Avstrijo in zavladala nad Čehi (Bismarck je dejal: «Gospodar Češke bo gospodar Evrope») in Slovenci (Sonnino je dejal: «Trst je najugodnejša luka za vso Nemčijo»). Avstrijo je treba rešiti pred takim razpadom, treba je zrušiti dualizem, ki je bil uveden zato, da so mogli avstrijski Nemci potlačiti k tlom Čehi in Slovence «kot žrtve sramotnega renegatstva in stremušva». Medtem ko so Čehi zrasli iz svoje moči in se v boju z avstrijskimi vladami le krepili, pa so Slovenci in Hrvati «še danes odrezani od svojega življenjskega živca, od Adrije» (str. 26). Proti avstrijskim državnikom, ki so se podvrgli nagodbi z Ogrsko leta 1907., je Tuma v navedeni brošuri razvijal program izvedbe resnične enako-

pravnosti avstrijskih narodov v zgradbi zvezne države na ruševinah dualističnega hegemonističnega sistema.

Bilo je to pred zaključkom težke notranje krize Avstro-Ogrske, krize, ki je nastala iz ostrega konflikta med osrednjo avstrijsko vlado (dvorom) in Ogrsko. Uvedba splošne volilne pravice v Avstriji je bila bolj dar dvora z namenom, da zastraši uporni ogrski plemiški parlament, kakor pa plod strahu pred nevarnostjo, da bi ruska revolucija (1905/06) segla tudi na Avstrijo, ki je bila do dveh tretjin slovanska. V tej krizi so se prav razcvetele nade v možnost demokratizacije Avstrije, uvedbe narodnostne avtonomije, uvedbe trializma namesto dualizma itd. od zgoraj zaradi spoznanja nujno demokratskih osnov avstrijske mnogonarodne države, zaradi pravilnega spoznanja «avstrijske misije». Nada v demokratizacijo Avstrije iz nagona njene osrednje vlade po samoohranitvi je bila zlasti značilna za avstrijsko socialno demokracijo. Glavni teoretični zastopnik socialnodemokratske zamisli avstrijske državne ideje, dr. Karl Renner, je n. pr. leta 1908. zapisal naslednje besede: «In ker vsakdo ve, da Franc Jožef I. niti iz principa niti iz nagnjenja ne zametava nobenega naroda ali razreda, ker je to svoje mnenje o pravem času v Avstriji dokazal s sankcijo velike reforme, vidijo brezpravni narodi in razredi Ogrske v njem ... upanje na resnični demokratični konstitucionalizem in osvoboditelja od plutokratičnega navideznega konstitucionalizma. Torej so brezpravneži v deželi, ki kličejo po socialnem kraljestvu ...» (citirano po Abditusovem članku «Politiški paberki», Naši zapiski V, 1908 str. 180). Zaradi takih nad celo socialni demokratje niso gledali v dunajskem dvoru reprezentanta tistih socialnih sil, ki so bile nositeljice reakcionarnega avstrijskega režima, marveč se jim je zdel nekako dvignjen nad vso «avstrijsko mizerijo», da ga je mogoče prepričati o potrebi nujnih postopnih reform. Tumo je njegova perspektiva vedla po isti poti. Odtod njegovo prepričevanje avstrijskih državnikov, naj vendarle spoznajo misijo Avstrije, njene življenjske interese, naj ne popuščajo politiki madžarske aristokracije, naj ne slede slepo velikogermanski politiki, naj se povzpno do spoznanja, da je obstoj Avstrije mogoč le z avtonomijo vseh njenih narodnosti, kajti njen narodnostni sestav meri na njen razpad, na njeno razdelitev med nemški, italijanski, madžarski in ruski imperializem. Največjo nevarnost je videl Tuma takrat v nemškem imperializmu, ki zaviran na vzhod in zapad «čuti, da ima svojo bodočnost le preko neskladne avstrijske države in razcepljenih podunajskih in balkanskih narodov» («Jugoslovanska ideja in Slovenci», str. 38), in kateremu pripravlja pot germanizatorični avstrijski režim, oprt na dualizem. Prav tako nevaren mu je bil pohlep italijanskega imperializma po vzhodni jadranski obali. Že v brošuri «Jugoslovanska ideja in Slovenci» je zapisal: «Pridobitev vzhodne slovensko-hrvatske obali (preko naravne meje Italije ob Adriji v slovenskih Brdih in Soči) bi pomenila toliko kakor pogin jugoslovanske ideje za vedno» (str. 37). To trditev je Tuma ponavljal vse do poloma Avstro-Ogrske. S stališča interesov Avstrije je pobijal njeno vzdrževanje nadvlade italijanskega življa v Primorju (l. c. str. 42). Prepričeval je avstrijske državnike, «da postane Avstrija velika država le, ako si pridobi Adrijo in osigura vse

pozicije v Primorju po narodu, ki je vezan na Avstrijo, t. j. po Slovencih in Hrvatih». Adrija je pot na Balkan in v orient. «To so veliki cilji Avstrije; pa so tudi naši veliki cilji. In boj za te velike cilje prenoviti mora celo naše socialno, politično in narodno življenje, mora dvigniti Slovence s stopnje najrevnejšega naroda v Avstriji na najodličnejše mesto...» (Omladina I., str. 186).

Ne moremo se tu baviti s podrobnostmi Tumove študije o «jugoslovanski ideji in Slovencih», izredno zanimive prve slovenske študije te ideje, ki nam je takrat odpirala realnejše perspektive resničnega boja za naše narodno osvobojenje v ostrem nasprotju z drobtinčarsko politiko oficijelnih slovenskih političnih zastopnikov, ki jim sploh ni bilo mar kakšnega vseslovenskega gospodarskega ali državno pravnega programa. Saj je pogled teh politikov le redko segel preko meja njihovih avstrijskih kronovin, in ravnali so se po pravilu, da lahko s ponižnostjo marsikaj izprosimo, medtem ko se moremo z borbenostjo le zameriti navzgor! Tuma je ob koncu svoje študije zastavil slovensko vprašanje takole: «Li misli Avstrija kreniti na drugo pot? Li hoče ona ustvariti posebno, z njo zvezano balkansko državo? Li hoče in more se vzgojiti Slovence in Hrvate za to idejo, ali je že prepozno? Li moremo mi Slovenci, stisnjeni v kot med Nemštvo, Madjarstvo in Italijanstvo, ljubiti Avstrijo, ki nam odreka narodno življenje? Ali bi ne bili podleci, ako bi poljubljali šibo, ki nas tepe?! Imamo pa po drugi strani garancijo, da si ohranimo narodno življenje pod Italijo? Ali ni v interesu iste, da raznarodi in posrka vase pleme, ki biva pod julskimi Alpami, ki značijo po mnenju Italije nje naravne meje proti vzhodu? Avstrija nam že pripravljala narodno smrt, Italija jo bode sigurnejše in skorejše. — To je položaj nas Slovencev!» (str. 45). Zato — je zaključil — bodi naša pot «pot samozavesti in samopomoči... bodi klic germanizatorični Avstriji: tako ne več naprej!... a Madjarski in Italiji: preko nas ne!» Kaj je Tuma zamišljal pod «samopomočjo»? «Slovenske pokrajine, hrvatsko Primorje in Dalmacija, združene v trgovini in na morju, morejo tudi same ustaviti se germanskemu in italijanskemu prodiranju in tako postanejo zastavonoše jugoslovanske ideje» (str. 27). «Razvoj pomorske hrvatske moči in naseljenje Trsta po Slovencih in Hrvatih, to sta dva najbližja cilja in prvi odločen korak do oživetvorjenja jugoslovanske ideje in zveze s severnim, edinim industrialnim slovanskim plemenom, s Čehi» (str. 26). Uspešno gospodarsko uveljavljenje Jugoslovanov po poti samopomoči je Tuma vezal z nado, da bodo s tem vendarle prisilili avstrijsko vladu, da spregleda in se ob Adriji nasloni na Hrvate in Slovence, pa pohrvari Lloyd, trgovske in pomorske šole, vojno mornarico itd. ter oživetvori «združeno slovensko-hrvatsko-srbsko Ilirijo», brez katere «ne more biti Avstrije» (str. 48).

Tumov jugoslovanski program pa je imel tudi svojo notranje politično stran. Nasprotoval je prenašanju političnih strank k nam po nemških in francoskih vzorih in frazah. Opozarjal je na to, da noben jugoslovanski narod nima ne plemstva, ne milijonarjev, ne razvite trgovine in industrije; «imamo skupno, t. j. demokratsko osnovo v najširšem pomenu, ki se dá razdeliti na dva sloja, na delavski sloj po mestih, in na

poljedelski sloj, ki tvori pretežno večino» (str. 28). Sklepal je, da je treba v vsakem narodu ustanoviti demokratično ljudsko stranko, ki bi bile po skupnem političnem načelu in organizacijsko povezane. Organizacijo delavstva v socialnodemokratični stranki pa je treba podpirati. «Danes mora biti za vsakega sociološko naobraženega človeka sklenjena stvar, da je socialnodemokratska stranka velika realna svetovna stranka, ki se mora vedno močnejše razvijati... Priznavanje socialnodemokratske stranke močnim faktorjem mora biti torej del jugoslovanske ideje... Vprav njen internacionalni značaj v prvi vrsti jo je usposobil, da dobi teren v središčih in večjih mestih... Ako jugoslovanska stranka podpira, ali vsaj ne ovira v delu socialnodemokratske organizacije, dela to v svojo korist. Tako stopimo v dotiko tudi z organizovanim delavstvom češkim, ruskim in madjarskim» (str. 28/29). Odločilno za to Tumovo stališče je bilo, da se je njegova narodno politična zamisel skladala s socialnodemokratično zamislijo Avstrije in je zato njeno uresničenje bilo najbolj verjetno v zvezi s perspektivo okrepitve socialne demokracije.

Kakšen je bil takrat Tumov odnos do socializma, vidimo iz njegove serije člankov «K našemu programu» («Naš list» II. 1906 št. 8 do 18), kjer je obširno razvijal svoje politične nazore. V teh člankih in v članku «Duhovščina in mi» («Naš list» II. št. 77 in 78) je podal tudi izvrstno kritično zgodovinsko analizo obeh naših glavnih političnih taborov, klerikalnega in liberalnega, ki je tu zaradi omejenega prostora žal ne moremo podati. Tuma je odklanjal naše socialne demokrate in masarykovce kot «pristine dogmatike». Socialnodemokratska stranka mu je bila preozka, ker je le razredna stranka proletarcev v nasprotju s kapitalisti. A naš narod obstoji še vedno iz samostojnih malih kmečkih posestnikov, obrtnikov in trgovcev — poluberačev na ozemlju, ki ima vse predpogoje za veletrgovino in tudi veleindustrijo». Popolnoma je odklanjal nasprotovanje proletarskega socializma blagovni kapitalistični produkciji. Zato je menil, da bi se našim razmeram prilegal bolj kak nemarksistični sistem malomeščanskega socializma, in je v revizionističnih sistemih gledal moderne korigirane odrastke velike Marxove temeljne ideje. Opozarjal je, da socialnodemokratični misleci niso rešili agrarnega vprašanja. Kam torej z našim kmečkim ljudstvom? Vendar je priznaval socialnodemokratično stranko kot veliko pridobitev za naš narod, ker zastopa veliki svetovni boj proti hierarhiji in birokraciji; «v tem revolucionarnem boju pa — pravi — «bom stal vedno na strani socialne demokracije, da, mi je še premalo ostra... toliko sem radikalno demokratičen». Odločno se je postavil tudi v obrambo socializma pred predsodkom, ki je bil pri nas najbolj zakoreninjen, namreč, da je zaradi svojega internacionalizma v nasprotju z radikalnim nastopom za ohranitev in razvoj narodne individualnosti. «Pravi socializem ne le narodnost priznava, marveč celo trdi, da je polni razvoj narodnosti prepogoj vsake višje kulture». «S tem, da kaže socialnodemokratična stranka neprestano na skupne cilje človeštva, da se bori proti narodnemu šovinizmu in imperializmu, si je stekla velikih zaslug za obstoj in razvoj malih narodov. In smelo trdim, da je danes socialni demokratizem jez nenasitnosti mogočnih narodov.» Kakor v «Jugoslovanski ideji» je tudi tu kazal na Trst, kjer je socialna demo-

kracija zlomila moč dotlej vsemogočnega strupenega italijanskega šovinizma, ki «ni niti dopustil ganiti se slovenskemu življu» (gl. «Naš list» II. št. 16).

Ko je Tuma svojo politično zamisel razložil slovenski javnosti, so sicer posamezne njegove ideje našle — med mladino — pristašev, celotna zamisel pa ni našla privrženecv in apostolov. Pod vtisom I. shoda narodno radikalnega dijaštva v septembru leta 1905. je Tuma sicer sodil, da je mladina že začela tisto demokratično in moderno orientirano gibanje, ki bo stremelo v isti smeri, kakor je stremel sam. V svojem govoru na zaključnem komerzu tega shoda (gl. brošuro «Iz naroda za narod!» str. 129 do 132) je izrazil vse svoje veselje in zadoščenje nad tem gibanjem in zaupanje vanj. Očital pa je shodu, da se ni bavil z gospodarskim vprašanjem, ki je temelj vsakemu narodnemu življenju, in katerega zanemarjanje je krivo, da naš narod ni prišel do dejanj (str. 130), in z vprašanjem, ki ga je pozneje obravnaval kot «jugoslovansko vprašanje», katerega osnovne misli pa je nakazal že takrat. Toda krčevito omejevanje narodno radikalne struje na narodno radikalni princip ga je izzvalo, da je v omenjenih člankih v «Našem listu» v začetku leta 1906. odklanjal njeno pot, ki vodi v šovinizem, kot preozko.

Narodno radikalna struja pa je kmalu pustila Tumo popolnoma na cedilu, ker ni pokazala niti poguma niti moči, da bi zavrgla preteklost in liberalizem, in so se njeni pristaši, čim so stopili v politično življenje, lotili jalovega «pomlajanja» liberalnih strank v posameznih deželah. Na Kranjskem je takrat ena skupina «mladih» pod vodstvom dr. Ravniharja ustanovila «gospodarsko stranko», ki je bila prav kratkega življenja. Tuma je odklonil sodelovanje, ker se mu je zdelo nemogoče, «da bi kaka stranka prodrla med ljudstvo, ako ni pricipielna; smo v dobi, kjer se nekako preliva človeška kultura, in to seveda se ne more drugače nego po velikih principih» (iz pisma dr. Ravniharju od 25. aprila 1907). «Naš list» je, ko se ni posrečilo, da ga prevzame skupina «Naših zapiskov» (Dermota, Abditus, Jaklič i. dr.), izhajal še nekaj časa kot liberalen list. Tuma je odklanjal vse prigovarjanje, naj bi pomagal «mladim» na Goriškem pri «pomlajanju» Gabrščkove liberalne stranke, ki jo je označil «kot izkoriščevalno stranko, ki sicer dela navidezno za javen narodov blagor, faktično pa porabi vse ustvarjene ekonomične pridobitve v lastni hasek... kar jo je privedlo na rob propada» (iz pisma Alojziju Kraigherju od 22. junija 1907).

Celo leto 1907. je Tuma kolebal med dvema odločitvama: ali naj se loti aplikacije socialnega demokratizma za kmečko ljudstvo in ustanovitve kmečke demokratične stranke, za kar je videl najugodnejša tla na Goriškem, ali pa vstopi formalno v socialnodemokratično stranko. Zadnji njegov kritični obračun s socialnim demokratizmom je njegov članek «Zakaj ne more imeti socialna demokracija pravega uspeha na Slovenskem?» v «Naših zapiskih» (V. 1907 št. 6 in 7). Osrednja misel tega članka je izražena v stavku: «Ako je bila v velikih fabričnih centrih in deželah internacionalna proletarska stranka na sebi dovolj močna, da je dajala krepke pojave in potegnila tudi druge sloje za seboj, se z njimi asimilirala in postala splošna stranka, tako tega na Sloven-

skem ni mogoče, ker delavci ne tvorijo nikjer velikih centrov», razen v Trstu, kjer je pa ta proces mogoč le za italijansko socialnodemokratsko stranko. Socialnodemokratska stranka na Slovenskem ima po njegovem mnenju bodočnost le, ako pridobi kmeta za svoje stališče. V ta namen pa «mora predvsem opustiti svoje internacionalno in proletarsko stališče in strogi marksizem», ker se «s tem vzdržuje v preostrem nasprotju s slovenskim kmetom, obrtnikom, trgovcem in inteligentom» (str. 100). Takrat, v začetku svojega socialističnega razvoja, je Tuma torej snoval v smeri malomeščanskega «ljudskega» socializma, «narodničestva». Kasneje — v dobi svetovne vojne — pa je bil Tuma edini slovenski socialnodemokratski inteligent, ki je branil stališče «strogega marksizma» proti poskusom njegove razvodenitve v malomeščanskem socializmu.

Vsekakor se je dolgo nagibal bolj k prvi odločitvi. Lahko si zamisljamo, kaj bi za nadaljnji politični razvoj Slovencev pomenila načelna kmečka demokratična stranka, ki bi pod vplivom dogajanja v svetovni vojni morala postati precej odločilen politični faktor v našem javnem življenju in ki bi bila pod vodstvom politika takega obzorja in samostojne duševne sile, kakršen je bil Tuma. Ker si take naloge pri nas ni zastavil noben samostojen in res napreden človek, je elementarno reakcijo kmečkega ljudstva proti gosposki politiki zlorabila tista inteligenca, ki «dejansko ni razumela naprednosti in je bila v bistvu in po vzgoji liberalna», da govorimo s Tumovimi besedami. Tako je že prva naša agrarna stranka na Goriškem, ki so jo ustanovili leta 1907. učitelji in kmetje, prav kmalu propadla zaradi paktiranja vodstva z liberalno stranko, katere privesek je postala. Inicijatorji te stranke so se v začetku akcije obrnili na Tumo, a so odklonili njegovo zamisel načelne demokratične kmečke stranke, ki bi imela «filozofična in socialna načela ista, kakor jih ima socialnodemokratska stranka» in bi s to delavsko stranko sporazumno nastopala. Odgovorili so mu, da «to ne pojde», marveč da hočejo le obsojati domači boj med liberalci in klerikalci in poudarjati nadstrankarstvo. Seveda se Tuma ni mogel odločiti za to, da bi začel vzporedno ustanavljati drugo kmečko stranko na Goriškem sam. Tuma si ni mogel zastaviti takega osebnega političnega cilja, ki bi se mu moral posvetiti vsega in za katerega bi si moral šele vzgojiti sodelavce. Bil je preveč «realen» politik s premalo fantazije, da bi se odločil za kake «eksperimente». Mogoče je Tuma mislil na takratno svoje razpotje, ko je leta 1928. pisal v reviji «Pod lipo» o Stjepanu Radiću: «Za prebujeanjem delavskih mas in njih bojno politično organizacijo, ki je vzburla in še buri zaostajajoči svet liberalne in klerikalne inteligence, probujati so se jele kmečke mase. Radić je bil eden prvih politikov in mislilcev, ki je začutil moč tega gibanja. Morda ga je nekoliko preveč izoliral in pretiral, premalo se je naslonil na delavsko gibanje — a strnjenje zveze kmečkega in delavskega ljudstva je šele veliki problem bodočnosti. Genialni Tolstoj je uvidel veliki svet ruskega mučnika, ni bil pa sposoben dati mu bojne organizacije, ker ni razumel pomena boja in nasilja v človeški zgodovini...» (Pod lipo IV. str. 157).

Ker je pa hotel politično delati, si je Tuma izbral drugo odločitev. Saj je v tistem času peščica tistih mladih in samostojnih ljudi na Slo-

venskem, ki niso mogli v liberalno stranko, ker so bili res demokratični in napredni, pristopila k socialni demokraciji; med njimi tudi skoraj ves mali Tumov krog. Tumov prijatelj Ljudevit Furlani, takrat urednik celjske «Domovine», mu je pisal 27. julija 1907: «Ako bi imeli mi Slovenci kaj masarykovskih realistov, bi bil z dušo in telesom na njih strani. Ker pa ni pri nas niti zarodka podobne stranke, mi ne preostane drugega, kot dati vse svoje simpatije kot Slovenec jugoslovanski socialni demokraciji, ker je to edina stranka, kateri je naobrazba in prosveta resna stvar.»

IV

V spominih Tuma le na splošno riše svojo duhovno preosnovo v petletnem (1903—1908) študiju in pa neposredne okolnosti svojega vstopa v socialnodemokratično stranko v Gorici 9. marca 1908, ki so bile v zvezi s položajem pred ožjimi volitvami v goriški deželni zbor. Pri tem je ostal precej zakrit njegov politično idejni razvoj v letih 1905, 1906 in 1907, ki nam šele more dati zadostno oporo za razumevanje njegovega preloma z meščanstvom. Kajti njegov vstop v socialno demokracijo je pomenil tak prelom. Do njega ga je pripeljalo razočaranje v sposobnost meščanstva, da bi se otrslo svoje zaostalosti in se oprijelo kake večje zamisli. Tumov prelom z meščanstvom nikakor ni bil nenaden plod trenutnega razpoloženja, kakor ga je tolmačila liberalna žurnalistika, ki si je res prizadevala, da bi ga zadela čim bolj v živo, češ da se je zatekel v socialno demokracijo zaradi svojih političnih polomov, ki jih je doživel pri naprednjakih, klerikalcih (!) in agrarcih, skratka iz onemoglega srda!

Na mesto snovanja v smeri razvoja Slovencev v razvit kapitalistični narod je stopilo sedaj pri Tumi snovanje v smeri prebujanja in osamosvoje delavstva in delovnega ljudstva sploh. V delavcih samoukih je našel ljudi velikih plemenitih stremeljenj in z njimi se je zato mnogo tesneje družil nego prej z ljudmi iz svojega inteligenčnega sloja, katerim malenkostno računarstvo ni dopuščalo idejnega razmaha. Privrženost idejam delavskega gibanja je bilo poslej glavno gibalno njegove javne dejavnosti vse do smrti. Socializem je bil Tumi — to izpričujejo tudi spomini — svetovno naziranje. V tem pogledu se moramo tu omejiti le na nekatere značilnosti Tumovega socialističnega svetovnega naziranja.

V vrsti slovenskih intelektualcev socialnih demokratov je bil Tuma samosvoja idejna osebnost. Medtem ko je ostale označeval teoretični eklekticizem takega kova, da jih je v politični teoriji in praksi vedno bolj odvajal od proletarskega socializma in jih končno skoraj vse popolnoma odvedel od njega, se je Tuma edini med njimi razvijal v smeri sproščanja od teoretičnega eklekticizma (ne da bi se ga sicer kdaj popolnoma otrsle), in se je zato v praksi vedno bolj postavljaj na temelj proletarskega socializma, kakršen se je bil zgodovinsko ustalil v tisti dobi še slabo razvitih razrednih nasprotstev pri nas. Obče linije delavskega gibanja so bile tako in tako zanesene k nam iz sosednjih, bolj razvitih narodov. Tuma je v spominih poudaril idejno in politično zavisnost slovenske socialne demokracije od dunajskega središča močnega avstrijskega nemškega delavskega gibanja, a žal jo je premalo konkretno ana-

liziral. V našem perifernem delavskem gibanju niso mogle nastajati kake nove obče linije, kaka nova spoznanja in načela, ki bi dobila mednarodni pomen. Šlo je za to, da se ideje, katerih nositelj je proletarijat, ki je jel nastajati na slovenski zemlji, v tej zemlji zakoreninijo in zrastejo s slovenskim življenjem. V idejnem naporu slovenskih socialnodemokratskih mislecev v tej smeri pri edinem Tumi niso bile otopljene in opuščene osnovne misli socializma. Zato je on edini med njimi v svetovni vojni šel s proletariatom, medtem ko so se drugi utopili brez pridržkov v demokratičnem narodnem gibanju, ki ga je vodilo meščanstvo.

Tumi je bil socializem «preizkusni kamen vsega našega znanja in čustvovanja». Sredi samih skeptičnih eklektikov je Tuma trdno vztrajal na osnovah zgodovinskega materializma, ki ga je razumeval življenjsko in tolmačil dialektično. V članku «Naš program» (Naši zapiski X. 1913 št. 3—4 str. 70) je pisal: «Mišljenje je odraz vpliva vnanjega sveta na človeka, se giblje in obrača v hotenju kot vpliv človeka na vnanji svet... Socializem nam ni le teorija... nam je tudi realno gibanje družbe v smeri celote in enote... Umstveno ne moremo zastopati socializma po drugi metodi nego dialektiki.» Zato je odklanjal Masarykovo kritiko zgodovinskega materializma kot neupravičeno in neutemeljeno. Ob svojem vstopu v socialno demokracijo je Tuma še gledal v revizionizmu moderno korigirani marksizem; a kolikor bolj je študiral socialistično literaturo in kolikor bolj tesno se je spajal z delavskim gibanjem, toliko bolj se je že pred vojno odmikal od revizionizma. Na področju sociologije je bilo njegovo socialistično svetovno naziranje bolj eklektično nego v območju filozofije. V sociologiji je zapostavljal dialektične analize Marxa in Engelsa konstrukcijam pozitivističnih sociologov (Gumpłowicza in drugih). S temi konstrukcijami si je kakor Kautsky izpopolnjeval sliko družbenega razvoja, dejansko omejujoč Marxovo metodo na kapitalistično družbeno obliko. V Tumovih spisih tudi ni sledu kakega intenzivnejšega študija Marxove ekonomske teorije, katero je vsekakor močno podcenjeval. To je imelo seveda usodne posledice; povzročalo je teoretično omahljivost in nedograjnost v marsikaterem pogledu (zlasti n. pr. nasproti pojavom kapitalističnega imperializma).

Tuma je spoznaval nedoraslost socialnodemokratskih teoretikov tiste dobe za konstruktivno nadaljevanje teoretičnega Marxovega dela. V nekem neobjavljenem rokopisu je zapisal: «Dosedanja ocena Marxovih del je bila le pasivna in zaradi tega tudi nismo še storili koraka za sistematično konstrukcijo... Brez strokovno kritičnega predelanja njegove metode ne pridemo do temeljne ureditve in napredka marksizma.» Takrat je pričakoval «največ od dr. Maksa Adlerja in njegove neomarksistične šole». V povojni dobi si ni več prizadeval sistematično slediti razvoju marksistične teorije in je umoval na osnovi prej pridobljenega znanja ter «zdravega razuma». Reči pa moramo, da se je vseskozi približeval smeri, ki je konstruktivno nadaljevala Marxovo delo in maksimalno onemogočila dogmatično in «negotovo tolmačenje Marxa», nad katerim je težil Tuma za svojo dobo. Čeprav ni oplodil svojega spoznanja z vsemi izsledki marksističnega proučevanja, pa je iz marksizma vsrkal njegovega duha aktivnosti. Marksizem mu je bil predvsem odraz «političnega

gibanja proletariata, ki je proizšlo iz družbene potrebe» in ki «potrebuje teoretično jasnost za smotreno vposego v socialno ekonomični proces». «Vemo», pravi v članku «Naš program» (l. c. str. 68), «da zmaga oni, ki zajema svoje misli iz realnosti in jih pretvarja v gibanje in delo. Le iz spoznanja biti, ki nas obdaja izven nas, le sledeč resnicam, katere smo črpali iz tega neusahljivega vira, le misleč, hoteč iz življenja in za življenje vidimo znamenje napredka, smo gotovi zmage... Kjer ni spoznanja iz biti, ni realnega mišljenja v smeri dela za življenje, tam morajo vladati dogma in nedosegljivi, človeku nepojmljivi cilji.» Tako je pri Tumi, ki je bil daleč od sterilnega dogmatičnega pojmovanja marksizma, čvrst most vezal teorijo in prakso.

Kakšen je bil Tumov idejno politični vpliv na slovensko socialno-demokratsko stranko? «Vstopil sem v stranko vsled svojega znanstvenega prepričanja in hotel biti stranki na razpolaganje le kot večak in pri praktičnem delu. Nisem se hotel nikdar postavljati v bran politiki Etbina Kristana, ker kot neproletarec nisem hotel delati razpora», je pojasnjeval svoje stališče (v pismu Valentinu Komavliju od 7. januarja 1920). Tega ni razumeti tako, da bi sploh ne bil vplival na politiko stranke, ampak tako, da ni postavljaj na dnevni red vprašanj, ki bi mogla vzbujati nasprotstva, in pa, da pri razpravljanju takih vprašanj, če jih je že postavil, ni vztrajal. Ni se pač hotel vtikati v malenkostna osebna trenja malega kroga vodilnih funkcionarjev stranke, ki so tvorila poglavitni del notranjega strankinega življenja, zlasti v ljubljanskem središču stranke. Poudariti moramo, da je bil Tuma med vsemi socialističnimi intelektualci — seveda poleg obeh Kristanov — v stranki najbolj vpliven; bil je v širšem izvrševalnem odboru stranke in bil je goriški deželni organizaciji v vseh pogledih na čelu.

Tumovega prizadevanja, da bi slovensko socialno demokracijo izvil iz tesnega okvira gibanja osamljenega delavstva, ki je gledalo v vsem, kar ga je obdajalo, — tudi v ostalih delovnih slojih, neko tujo in nujno sovražno «reakcionarno maso», se moremo tu samo dotakniti. S takim svojim gledanjem in ravnanjem je socialna demokracija osamila proletariat od drugih delovnih slojev, in je zato morala iti bolj ali manj mimo vseh najvažnejših vprašanj, ki jih je imelo reševati takratno gibanje družbe. Tu je glavni vzrok razmeroma male pomembnosti slovenske socialne demokracije v razvoju slovenskega naroda. Ker ni bila niti voljna niti sposobna, da aktivno vpliva na reševanje najbolj perečih družbenih vprašanj, ki niso bila ozko proletarska, jih je dejansko prepuščala meščanstvu, ki je zato lahko prosto vodilo dogajanje. Tuma je v tem pogledu skušal dati stranki drugo smer. Že v svojem programatičnem referatu o taktiki na VII. strankinem zboru (začetek leta 1909.) je ugotavljal, da je socialnodemokratska stranka «taktično nastopala izključno kot delavska, proletarska, in ne kot splošna politična stranka in ni iskala nobene dotike s tudi proletarsko našo kmečko maso in stala nedelavna nasproti gibanju malega obrtnika, malega trgovca in učitelja in nižjih slojev uradništva...» (Zapisnik str. 66). Prav tako je poudarjal «kot enega najvažnejših aktualnih momentov» pridobitev akademične mladine. «Pridobimo jo, ako svojega taktičnega

nastopa ne omejujemo le na izvrševanje podrobnega delavskega programa, marveč če se zavedamo jasno in povsod zdravega teoretičnega jedra našega programa» (l. c. str. 70). Stranka si mora zastaviti smoter, da «privede v naše proletarsko gibanje realno gibanje vseh slojev (sc. delujočih = delovnih) našega slovenskega ljudstva (l. c. str. 71). Po Tumovem mnenju ne more socialna demokracija čakati, da se slovensko ozemlje industrializira, in ker «se slovenski narod predstavlja kot narod malih kmečkih posestnikov», nastaja zanjo vprašanje, ali je mogoče pridobiti kmečki stan za njene ideje. V rešitvi tega vprašanja, na katero je Tuma odgovarjal pritrdilno, je njena bodočnost (gl. članek «Zadruga, socialna demokracija in agrarna stranka» v «Delavskem listu» I. št. 46 od 13. novembra 1908). V svoji agitaciji je vselej poudarjal, da socialna demokracija ne more poprej obvladati vse človeške družbe, dokler se ji ne pridruži kmetovalec, t. j. delavec, ki sam s svojo družino obdeluje zemljo; ko se oba združita proti skupnemu sovražniku, nastopi konec izkoriščanja velike ljudske mase po nemnogih posameznikih (l. c. št. 17 od 24. IV. 1908). Značilno je, da se je v zadnjem desetletju pred vojno v vsej slovenski socialni demokraciji edinole goriška deželna organizacija bavila s kmečkim vprašanjem na svojih konferencah (leta 1910. in 1912. je o njem referiral Tuma, leta 1913. Jože Srebrnič) in je tudi edina bila res dejavna med kmečkim ljudstvom. Tumi se ni posrečilo, da bi slovensko socialno demokracijo v tem pogledu radikalno preorientiral. Šele vojna, ki je vrgla tudi ostale delovne sloje na levo, je nekoliko izpremenila ta odnos delavskega gibanja do kmetov; najbolj ravno na Goriškem, kar je brez dvoma v veliki meri Tumova zasluga.

Kako pa je bilo z razvojem Tumove narodno politične zamisli po njegovem vstopu v socialno demokracijo? Tuma bi bil lahko izjavil prav tako, kakor je izjavil leta 1910. Ivan Cankar: «V socialno demokracijo me je poleg teoretičnega spoznanja privedlo v prvi vrsti prepričanje, da bo naša narodna prihodnost zagotovljena le tedaj, kadar bo uresničen narodnostni program socialnodemokratske stranke: popolna narodna avtonomija z uzakonjenim varstvom manjšin.» Videli smo, da je Tuma, še preden je postal socialni demokrat, branil socializem pred predsodkom, češ, da je zaradi svojega internacionalizma v nasprotju z vzponom slovenskega naroda. V svojem pismu III. shodu narodno radikalnega dijaštva (sept. 1909), ki ga je nanj povabilo kljub temu, da je med tem že postal član socialne demokracije, je Tuma izjavil: «Menda ni treba akademikom praviti, da socialna demokracija pod internacionalo ne razume ne protinarodnih in ne anacionalnih tendenc, temveč polno priznavanje pravic vsaki narodnosti posebej, torej princip polne avtonomije» (Omladina VI. 1909/10. str. 159/160) Mednarodnost mu je pomenila «nepriznavanje nikakega podrejanja in nadrejanja ene narodnosti na drugo» (Naši zapiski IX. 1912 str. 244). Iz tega nepriznavanja izvira zahteva, «da se da vsakemu narodu polna svoboda za vsestransko razvijanje, politično, ekonomično in socialno» (Delavski list I. 1908 št. 18). Treba se je boriti proti vsakemu imperialističnemu in šovinističnemu nacionalizmu, ki «se izgublja v podviganju lastne krvi, lastnega pokolenja in plemenskega čustva» in vodi v sovraštvo do drugih narodnosti

(prav tam). Tuma je dosledno zastopal v našem delavskem gibanju «strogo» internacionalistično linijo. V svoji polemiki proti tržaški «Narodni delavski organizaciji» (Delavski list I. 1908) je navajal narodnostni program avstrijske socialnodemokratske stranke (ki je bil sprejet na brnskem kongresu leta 1899.) in vpraševal «ne le voditelje slovenske nacionalne stranke, ampak vsakega nacionalista v pravem pomenu besede, ali je mogoč pri obstoječih razmerah v Avstriji in sploh pri današnjih svetovnih razmerah preciznejši in lepši program?»

Notranje razmere v Avstro-Ogrski in tudi «svetovne razmere» so se po letu 1907. nekoliko izpremenile. S kompromisom med dunajskim dvorcem in madžarsko aristokracijo je bil dualistični sistem utrjen in so nade v demokratizacijo Avstrije z dejanjem od zgoraj začele pojemati. Avstrija je z aneksijo Bosne in Hercegovine okrepila ekspanzijsko politiko na Balkanu in se tesneje zvezala z Nemčijo. Odpor slovanskih narodov v Avstriji je moral iz zunanjepolitičnih in notranjepolitičnih razlogov postati ostrejši. Avstrijska socialna demokracija pa ni razširila svojega nezadostnega načela «narodnostne avtonomije» v pojem popolne samoodločbe. Šablonsko je merila pritisk privilegiranih narodov in odpor zatiranih načeloma z istim vatlom. Zaradi tega se je mogel vladajoči polfevdalni režim okoriščati ž njo kot protiutežom proti centrifugalnim stremljenjem zatiranih narodov in narodnostnim bojem sploh. Socialna demokracija si tudi tedaj ni postavila za cilj zloma tistih sil, ki so bile nositeljice reakcionarnega avstro-ogrskega vladnega sistema. A brez zloma vsakršne moči teh sil od spodaj, brez razbitja osnov prisilnega sožitja avstrijskih narodov, ni bilo mogoče postaviti na mesto Avstro-Ogrske zveze resnično svobodnih narodov, ki bi jo sklenili po svoji samoodločbi. Narodnostna politika avstrijske socialne demokracije zaradi tega ni bila kos narodnostnim vprašanjem v Avstriji in ostrini, v kateri so se začela ta vprašanja postavljati. Zato se je socialna demokracija razbila na narodnostne skupine, ki so vodile vsaka svojo lastno narodnostno politiko. Linija demokratskega razvoja avstrijskega konglomerata narodov na osnovi skupne sile zatiranih narodov in delavstva je zato obvisela v zraku, ker ni bilo nobene politične sile, ki bi jo zavestno sprejela kot svojo poglavitno akcijsko nalogo. Avstrijska socialna demokracija je tu zgodovinsko odrekla; ni se lotila boja proti dunajskemu dvoru in fevdalnemu plemstvu ter njunim «avstrijskim državnikom» in proti hegemonističnemu nemškemu in madžarskemu meščanstvu, t. j. proti vsem tistim silam, zaradi katerih je Avstrija predstavljala še vedno »velik zgodovinski konservativni reakcionarni tok v Evropi». Smatrala je, da v Avstriji sploh ni tal za «smele zamisli», ampak samo za postopno demokratizacijo. Tudi Tuma ni bil brez te specifične črte avstrijskega socializma. Grajal je sicer nemško avstrijsko socialno demokracijo, ker se je omejila na «varstvo delavstva», glede »velikih vprašanj države» pa ostala v rezervi. Veroval pa je vanjo, da bo v danem trenutku stopila iz te rezerve. Če je Tuma ugotavljal leta 1913. (Naši zapiski X. str. 178), da je «avstrijska vlada tako temeljito korumpirala politične stranke avstrijske, da se ji danes ni bati nobene kritike, še manj pa se ji je bati, da bo avstrijsko ljudstvo izvajalo konsekvence tudi iz najresnejše kritike», bi

pri tem ne smel izvzemati socialne demokracije — ob vsej pravilnosti svoje zaključne trditve: «Preporod mora priti edinole iz delavskih mas.»

Tuma je pravilno ocenjeval notranjepolitični položaj v Avstriji, ko je v obeh člankih «Preporod» (Naši zapiski X. 1913 št. 5—6 in 9—10) ugotavljal, da «je le varanje samega sebe, ako vidimo v Avstriji moderno konstitucionalno državo. V Avstriji dejanski vlada samovladar, ... oprt na vojsko, duhovstvo in fevdalno plemstvo... Avstrijsko državno idejo, če se sploh dá o nji še govoriti, predstavlja danes dinastija in vojska... Preporod Avstrije iz nje same, po državni upravi in dinastiji je torej izključen... Boj absolutizmu, reakciji in fevdalizmu avstrijskemu!... Vsa nenavist Ogrov in Nemcev je instinktivno izbruhnila proti slovenskim plemenom v lastni državi...» Temu dejanskemu stanju nasproti je postavil kot cilj svobodno, enotno demokratsko državo («vseeno, ali je že republika ali monarhija»). Želel je «preporod Avstrije», t. j. njeno spremenitev v «demokratsko, slovansko državo», ki bi pomenil tudi «preporod kulturne Evrope, t. j. zmago nacionalne, demokratske ideje in končni propad fevdalizma in absolutizma». Preporod Avstrije v tem smislu bi po Tumovem mnenju pomenil zlasti tudi «preporod Balkana», ker bi osvobojeni južnoslovanski narodi federalistične Avstrije pritegnili k sebi svoje sonarodnjake v samostojnih balkanskih državah in bi se federacija podonavskih narodov združila s federacijo balkanskih narodov. «Sveža prerrojena Avstrija bi hrepenela po osvobojenem Balkanu», medtem ko «stara, trhla Avstrija ne more prenesti duha svobode in demokracije». V tem je Tuma gledal rešitev jugoslovanskega vprašanja. Že leta 1908. je v članku «Aneksija Bosne in Hercegovine ter italijanski problem» (Rdeči prapor št. 102 od 16. XII. 1908) trdil, da «s polno, splošno in narodnostno avtonomijo padejo tako rekoč po sebi vse narodnostne meje in se izvrši brez vsakih sporov naravna izprememba na Balkanu» in da «s trenutkom, ko avstrijski državniki spoznajo, da se s federalizmom Avstrije in balkanskih narodov rešijo vsa vprašanja, ki danes vznemirjajo narode, je izključena nevarnost krvave evropske vojne.» Tuma je pri svojem razmotrivanju avstrijskega problema imel vselej pred očmi mednarodno situacijo. S takim preporodom, kakor ga je zamišljal, bi Avstrija postala «naravna zaveznica Anglije, Francije in Rusije» ter bi sklepala «v kvadrupelaliansi železen obroč okoli nemško-laške skupine», kateri bi zapirala pot v orient. Rešen bi bil poleg jugoslovanskega vprašanja in balkanskega problema tudi «veliki svetovni problem nadvlade angleške in ruske svetovne države» (v članku «Aneksija Bosne in Hercegovine v luči slovanskega vprašanja in avstrijski problem», Rdeči prapor št. 96 od 2. XII. 1908). V tem smislu je Tuma nastopal tudi na «balkanski socialistični konferenci» januarja leta 1910. v Belgradu (glej poročilo v «Rdečem praporu» št. 7 od 18. I. 1910).

Ko je zadnjič pred nastopom svetovne vojne pisal o tej «avstrijski akutni dilemi» (ali postane «federalistična država, ki bo iskala moč v združnosti in zavednosti lastnih narodov, ali pa ostane «Pufferstaat» Nemčije, ki se zanaša ni svojo armado»), je zastavil vprašanje takole: Ako demokratizem ni dovolj velika sila, da razdere od znotraj to postojanko absolutizma in fevdalizma, potem «res postane aktualno vprašanje de-

litve nepotrebneга «Pufferstaata» za evropski kapitalistični koncert» (Naši zapiski XI. 1914 št. 5—6 str. 166). Železni obroč, ki se je po njegovi željeni perspektivi iz leta 1908., na osnovi «preporoda Avstrije», imel skleniti okoli Nemčije in Italije, se je sklenil okoli Avstrije in Nemčije, v čemer je že leta 1908. ugotavljal kal svetovne vojne. V vojnem spopadu med antanto in centralnimi državami je res postalo vprašanje delitve Avstrije za evropski kapitalistični koncert aktualno. Ali pa bo s to delitvijo prizadet tudi slovenski narod, tudi on razdeljen? To je bilo Tumovo izhodišče v svetovni vojni.

V člankih «Preporod» (Naši zapiski X. 1913) je Tuma zavzel stališče do «Preporoda», glasila radikalnega jugoslovanskega mladinskega gibanja. «Ali se je čuditi malemu slovenskemu narodu, ki je zagvozdjen med Italijo, Nemčijo in Ogrsko in se dotika z najširšim delom svojega telesa ob hrvatsko-srbsko ozemlje, da je začutil sveži dih od balkanskih narodov? Ali se je čuditi, da je v slovenski mladini vzplamenela želja po svobodi, ki je vir življenja in hotenja? ... To je velika želja slovenske mladine (se. da bi se združili vsi Jugoslovani) in kdo ji sme zameriti, da tako želi?» (str. 133/4). Tako je Tuma pozdravljal prvo revolucionarno gibanje slovenske mladine, kakor je tudi odklanjal njen «nezdravi radikalni nacionalizem» in ji očital pomanjkanje realnih misli ob neznanskem hrepenenju. «Posebno mladina zavedla se je nizkega hlapčevskega položaja slovenskega ljudstva, zakrivljenega po lastni duhovni in posvetni inteligenci. Mladina, prepojena z učenjem iz zgodovine o herojstvu in vstajenju narodov po vojni, morala je priti prva do želje po preporodu med nami, preporodu v smislu macinjanstva. Socialni demokraciji in vsakemu, ki res želi svobode, moralo je biti prvo gibanje slovenske mladine simpatično, oboje, zavest lastne nizkote in ponižnosti in zavest velikih dogodkov in želja po vstajenju. Ob «Preporodu» pa je slovenska inteligenca pokazala vso svojo strahopetljivost in nesposobnost za preporod. Le iz bojazni zase obsodili so pričeto gibanje in s pomočjo vlade isto skusili zatreti. In vendar je v naši mladini ostala želja po preporodu in to željo mora socialna demokracija pozdravljati kot predpogoj premembi v našem javnem življenju» (str. 268). Tako je Tuma izražal «Preporodu» svoje iskrene simpatije in izpričeval svojo revolucionarnost.

Klical pa je revolucionarno mladino na realna tla in jo opozarjal, da hrepenenje brez tal, brez poti in brez ciljev, nesposobno za realne naloge, vodi končno v resignacijo in cinizem, kakor se je zgodilo s prejšnjimi generacijami slovenske inteligence. Pričakoval bi, da je zdaj tej dejanskega osvobodilnega boja željni mladini razgrnil v vsej širini zamisel demokratske revolucije zatiranih narodov in proletariata v Avstriji. Toda kje je avstrijska socialna demokracija kazala dejanski boj, ki bi ogražal obstoj vsega, kar je zadnja revolucija leta 1848. «pozabila» spraviti s sveta v Avstriji, boj, ki bi dejansko rušil tisti avstrijski režim, o katerem pravi Tuma: «Doma nam grozi gospodarska in kulturna smrt. Avstrijska nemška vlada in centralistična Ogrska hotoma zastruplja zdravo telo slovanskih narodnosti, da na gnojišču išče sebi moči?» Tumovo geslo «Boj absolutizmu, reakciji in fevdalizmu avstrijskemu!» ni bilo odraz bistva in pomena politike reformno parlamentarne avstrijske

socialne demokracije, ki se je omejevala na «varstvo delavstva» in si ni zastavljala nobenega neposrednega bojavnega političnega cilja. Tako je Tuma «Preporodovce» le splošno opozarjal na veliko socialistično gibanje po Evropi, ki preporeja ljudske mase: «Preporod raste širom po svetu okrog nas. Milijonske delavske mase kulturnih narodov našle so nove ideale, ideale človeštva. Veliki cilji se postavljajo... Mi pa se igramo po društvi in družbicah. Sanjamo o preteklih idealih narodnega herojstva in ne vidimo, da je ves preporod pred nami v preporodu široke ljudske mase.» «Vela in izprijena je naša inteligenca», pravi, «preporod je edino mogoč v delavskih masah in v naši mladini». Ni pa Tuma mogel dati konkretne revolucionarne perspektive za Jugoslovane v Avstriji s socialističnega stališča. Čutimo, da ga je k taki perspektivi sililo vse, kar je bilo v njem. To čustvo pa v njem ni moglo dozoreti v realno zamisel, ker ga je od nje odvajala politična strategija in praksa socialne demokracije, katere si še ni zamislil drugačne. Zato je Tuma posegel po svojih predsocijalističnih receptih za realno samopomoč jugoslovanskih narodov: kulturno in zlasti ekonomsko sodelovanje ob Adriji Slovencev, Hrvatov in Srbov («... naša mladina spada v trgovino in industrijo, k produktivnemu delu, mora dati kolonizatorje Balkana... pripravite se za tehnike, trgovce in agronome, ki bodo s svojim znanjem zanašali plodnih moči na osvobojeno srbsko-bolgarsko zemljo... Evropejska civilizacija, zanesena po zapadnih Slovanih na svežo zemljo srbsko, ustvari preporod...» itd.). «Ne hasne», pravi, «širiti sovraštva proti fevdalni reakcionarni Avstriji, pustimo beračiti po kolenih za drobtinicami naših pravic na Dunaju predstavitelje oficijelne slovenske politike, oživimo tok lastnega dela v smeri Ljubljana—Zagreb—Solun» (str. 136). V tem je — kakor šest let poprej — gledal «oni preporod, ki je prepotreben in predhoden preporodu Avstrije», ki «pospeši silen razvoj avstrijske slovanske države v smeri Dunaj—Solun». Do načelne marksistične ocene imperialistične ekspanzije kapitalističnih držav, ki je mimo preostankov fevdalnega zatiranja narodov pomenila nov izvor reakcionarnega zatiranja zlasti nerazvitih narodov, se je Tuma dokopal šele v svetovni vojni. Kakor leta 1878. v okupaciji Bosne in Hercegovine je še sedaj v vsakem razširjenju Avstrije na Balkan gledal predvsem okrepitev slovanskega elementa v njej in s tem jamstvo za to, da se razvije v slovansko državo. Jasno je, da program, ki jim ga je Tuma ponudil, «Preporodovce» — revolucionarne nasprotnike avstro-ogrskega imperializma, oprte povsem na «sveži dih z osvobojenega Balkana», — ni mogel zadovoljiti. (Gl. odgovor V. F. Brzina = Vladislava Fabjančiča na prvi Tumov članek v «Preporodu» I. št. 12 od 25. VI. 1913).

«Preporodovci» so ustvarili novo skoz in skoz bojvno narodno politično zamisel v duhu radikalnega nacionalizma, oprto na Srbijo kot Piemont; zato so pri precejšnjih splošnih simpatijah za socializem odklanjali socialnodemokratski narodnostni reformistični, krparski, nebojevni program. Prejšnje generacije naše narodne inteligenca pa niso postavljale nobenega večjega ali radikalnejšega narodnega programa od socialnodemokratskega. Znana je izjava Ivana Cankarja iz leta 1907., da je socialnodemokratski narodni program «obudil narodni pro-

gram iz leta 1848.» in da je «edina stranka, ki zahteva zedinjeno Slovenijo, socialna demokracija». Omenjamo tu, da se je dr. Rybaž leta 1905. vnel za koncepcijo personalno kulturne narodnostne avtonomije (medtem ko je Tuma v socialni demokraciji proti Etbinu Kristanu zastopal načelo teritorialne avtonomije!). Slovenska narodna inteligenca torej ni odklanjala socialne demokracije morda zaradi njenega nezadostnega narodnostnega programa, ampak je v socialnodemokratskem internacionalizmu gledala nekaj Slovencem sovražnega zaradi dejanske okolnosti, da so bile socialnodemokratske organizacije pri nas v velikem delu — na Štajerskem in Koroškem — nemške ali — v Trstu — pretežno italijanske, in da so podpirale narodnostno asimilacijo, germanizacijo in italijanizacijo slovenskih delavcev. Tuma je, še preden je stopil v socialno demokracijo, zavzemal stališče, da je dolžnost slovenske politike krečiti slovensko socialnodemokratsko stranko vprav zato, da delavstvo ne bo prepuščeno tu nemškim in tam italijanskim socialistom ter ne bi vsrkavalo obenem s socialističnim naziranjem tudi drugo narodnostno zavest. Tako je smatral zlasti za Trst po državno-zborskih volitvah leta 1907., ko je Trst izvolil vse štiri socialnodemokratske kandidate, s čimer je bila italijanska nacionalna meščanska stranka poražena, za nalogo narodne slovenske politike, da okrepi slovensko socialno demokracijo zato, da primora italijansko socialno demokracijo nastopati dejansko internacionalno in ne le kot italijanska socialnodemokratska stranka; in kadar bi se slovenska socialnodemokratska stranka dovolj okrepila, bi nastopila po potrebi poleg italijanske samostojno (gl. Delavski list I. št. 32 od 7. VIII. 1908). Namesto tega pa je narodna stranka ustanovila Narodno delavsko organizacijo, izkoriščujoč dejansko konkurenčno nasprotje med slovenskim in italijanskim doseljenim delavstvom v Trstu. «Proti vsaki logiki... je pustila četo slovenskih socialnih demokratov njihovi usodi in pričela strasten boj proti njej, v prilog in izključno korist italijanskemu šovinizmu» («Delavski list» I. št. 34.). Z nastopom Narodne delavske organizacije je bila dana oživljajoča injekcija v ostarele žile italijanskega šovinizma v Trstu, je bila okrepljena nacionalna italijanska stranka in oslABLJENA moč zveze delavstva obeh narodnosti, ki bi z demokratiziranjem političnega in gospodarskega dela v Trstu, zlasti s prevzemom tržaške mestne uprave «pridobila maksimum moči onemu delu prebivalstva, ki raste in se širi po naravnem razvoju», t. j. slovenskemu prebivalstvu. «Vprašanje slovenski ali italijanski Trst bi bilo le stvarno rešiti iz razvojnega stališča. Slovenski Trst se v naravnem razvoju industrije množi in širi in pridobiva ekstenzivno in intenzivno na moči. To mora pridobivati...» (Tuma v «Naših zapiskih» X. 1913 str. 252). Enako je gledal Tuma na Gorico. Na VI. deželni konferenci jugoslovenske socialnodemokratske stranke na Goriškem (maja 1914) je dejal v svojem poročilu o političnem položaju v deželi: «Socialnodemokratska stranka mora, stoječ na realnosti, konstatirati, da slovenski živelj v Gorici na naraven način raste tako, da v doglednem času Italijani morajo priti ob večino... Tu bo treba priti do načelnega sklepa med obema strankama (sc. da ne bosta več smatrali Gorice za italijansko

teritorialno posest, in ker so enake razmere tudi po ostalem Primorskem, je treba rešiti to vprašanje sporazumno med jugoslovansko in italijansko socialnodemokratsko stranko na Primorskem istočasno za Gorico, Trst in Pulj» (gl. poročilo v «Zarji» št. 843 od 6. VI. 1914).

Tuma je ostro zavračal kritiko slovenske nacionalistične inteligence, ki je napadala socialno demokracijo, češ da se za njenim internacionalizmom skriva raznarodovalnost, in da to povzroča njena odvisnost od dunajske centrale. Ne da bi ne priznaval dejanskega stanja, da se na slovenski zemlji vrši germanizacija in deloma italijanizacija slovenskega delavskega življa po nemški in italijanski socialni demokraciji! Ko ga je dr. Alojz Kraigher (v pismu od 6. III. 1911) opozarjal, kakor tudi Cankarja in Etbina Kristana, na razmere na Štajerskem v tem pogledu in apeliral nanj, naj poskrbi, da pridejo v Celje, Ptuj, Maribor in Gradec slovenski organizatorji, da ne bi bilo tamošnje slovensko delavstvo prepuščeno nemškim sodrugom, mu je Tuma odgovoril: «Imate prav, da je socialna demokracija prav tako pod vplivom vsakdanjih razmer, kakor vsaka druga stranka. In le nekoliko inteligentnejših predstaviteljev stranke je dejansko internacionalnih. Res je tudi žalibog, da je socialnodemokratska stranka danes taktično razdeljena po kronovinah in da je vsled tega njena taktika pod vplivom vsakdanjosti največkrat izgrešena.» Na ponovni ostri Kraigherjev apel: «Ali se torej strinja z Vašo narodno poštenostjo, da prepuščate tukajšnjo organizacijo Nemcem?», odgovarja Tuma (25. V. 1912), da mu ta kritika kaže zopet malenkostno stališče naše inteligence, ki «ali socialnodemokratske stranke ne priznava in vsled tega ne more imeti pravice, da nam nalaga, da delujemo v tem ali onem smislu, ali pa priznava socializem in socialnodemokratsko stranko, njega politično zastopnico, potem pa kritika pade nanjo. Socialnodemokratska stranka je prišla med nas Slovence na jugu potem italijanskih agitatorjev, na severu pa potem nemških. Na jugu in na severu je narodno napredna stranka slovenska strupena nasprotnica socialne demokracije in ruši povsodi nje organizacijo in vstvarja krumirske narodne delavske organizacije. Vsa inteligenca, kolikor se za politiko interesira, je razdeljena ali na klerikalno ali narodno napredno stranko in naše gg. juriste, profesorje in zdravnike je sram občeovati s socialnodemokratsko stranko. Ako so razmere proti italijanski in nemški socialnodemokratski stranki take, kakor so, ni kriv drugi kakor naša slovenska inteligenca, ki organizirano delavstvo perhoreseira. Ako bi stopilo v Ljubljani, Trstu, Mariboru in Celju nekaj naših akademikov v stranko, potem bi bile Vaše rekriminacije nepotrebne. Ko sem vstopil v socialnodemokratsko stranko v Gorici, eksistirala je le italijanska socialnodemokratska organizacija. Imelo je zato vse laški značaj... Danes je slovenska socialnodemokratska stranka na Goriškem tako organizirana, da skupne organizacije italijansko-slovenske nosijo očiten pečat premoči slovenske stranke. Ko sem vstopil v stranko, so se italijanski sodrugi začudili, da sploh Slovenci postanejo socialisti. Vsako očitjanje torej naši stranki od strani slovenske inteligence je silno abotno, marveč bi moralo to očitjanje leteti v najostrejši obliki na našo ali sebično

ali apatično ali pa enostransko inteligenco... ki stoji ob strani in očita par osebam, ki komaj zmagajo politično delo vsak v svojem kraju, zakaj se ne brigajo tudi za gornje Štajersko, gornje Koroško in tako naprej... Naša stranka tam delavcev nima, zaradi tega so take razmere, kakor jih grajate.» Dr. Mandiču, voditelju Narodne delavske organizacije, je Tuma v javnih «besednih dvobojih» na shodih po Goriškem samozavestno postavljajl vprašanja: «Ali ni socialna demokracija na Goriškem povsod varovala narodnosti slovenskega delavstva? Ali je sploh kaka organizacija na Goriškem, ki bi toliko storila za izobrazbo delavstva, kakor socialnodemokratska organizacija? Ali ni prvič, odkar je na Goriškem politično življenje, zastopnik socialne demokracije govoril slovensko na javnem trgu goriškega irredentskega mesta?» (Rdeči prapor XIII št. 16 od 8. II. 1910).

«Slovenija» (št. 15 od 11. IV. 1935) je v nekrološki notici o Tumi zapisala, da je «dasi marksist, stal vedno v prvih vrstah borcev za pravice slovenskega naroda», «Slovenec» (od 11. IV. 1935) pa podobno, da je «pokojni dr. Tuma bil kljub svojemu kozmopolitizmu vedno odločno narodno zaveden človek». Proti takim formulacijam moramo poudariti, da pri Tumi ta dva momenta, marksizem in narodna zavednost, nista bila v nikakem nesoglasju. Tuma je v slovenski socialnodemokratski stranki dosledno zastopal internacionalistično stališče, in zavračal vsako vnašanje nacionalistične ideologije v stranko, ker je smatral, da morejo slovenski socialni demokratje od italijanskih in nemških zahtevati resnično in dosledno internacionalistično stališče — in le tako stališče je bilo v prilog zatiranemu slovenskemu narodu — le, ako so sami dosledno internacionalistični. V tem smislu je posegel v polemiko, ki je nastala v «Zarji», ko je del italijanskih socialističnih občinskih svetnikov v Trstu glasoval za podporo «Legi nazionale» in proti podpori «Ciril-Methodovi družbi» (konec leta 1911.) z utemeljevanjem, češ da naj Trst kot italijanska občina podpira italijanske šolske družbe, medtem ko naj slovenske občine podpirajo slovenske šolske družbe. Nekateri pod nacionalističnim vplivom stoječi slovenski socialni demokratje (na čelu z dr. Ferfoljo) so se vneto zavzeli za slovensko šolsko družbo, opirajoč se na protiinternacionalistično stališče italijanskih, pod nacionalističnim vplivom stoječih socialistov, in s tem torej stopili na pot, ki bi nujno vodila do needinosti med italijanskimi in slovenskimi socialisti v Trstu. Tuma pa je odločno branil stališče, da morajo socialni demokratje ne glede na svojo narodnost zahtevati od države, dežele in občine šolstvo za pripadnike vseh narodnosti v njihovem jeziku, a ne se cepiti med seboj tako, da bi socialisti ene narodnosti podpirali samo svoje šolstvo (gl. Tumove članke v «Zarji», začetek leta 1912.). Tuma je imel pred očmi veliko nevarnost, da bi se znašla slovenska socialnodemokratska stranka osamljena in brez moči ter bi ne mogla pomoči slovenskemu narodu v njegovi borbi za obstoj in narodno osvobojenje. Zato je neomahljivo stal na stališču: «Vsak popust od socialnodemokratskega programa bi slovensko socialnodemokratsko stranko zavedel na stranpota in odtrgal od svetovne lastne stranke» (v pismu J. Stefančiču od 7. V. 1911).

Na zadnjem strankinem zboru jugoslovanske socialnodemokratske stranke — tik — pred vojno (konec junija 1914) je bil z večino glasov sprejet sklep, za katerega se je z vso vnemo zavzemal tudi Tuma, da se premesti sedež izvrševalnega odbora stranke v Trst. Prva zadeva, ki jo je reševal novi tržaški izvrševalni odbor, je bila delegacija stranke na mednarodni socialistični kongres, ki naj bi se vršil na Dunaju od 23. do 29. avgusta 1914. Prejšnjih mednarodnih socialističnih kongresov se ni udeležil noben predstavnik slovenskih socialistov; vsi so bili predaleč in potovanja nanje predraga za to šibko stranko. Dunajskega kongresa naj bi se seveda udeležilo več slovenskih delegatov, ki bi potovali nanj deloma na svoje stroške, deloma pa na stroške strokovnih organizacij. Izvrševalni odbor je sklenil, da delegira na kongres Tumo kot glasnika stranke s posebno nalogo, da tam pokaže «važnost, aktualnost in dalekosežnost jugoslovanskega vprašanja in jugoslovanskega nacionalističnega gibanja iz gospodarsko-socialnega, političnega in socialističnega vidika» (pismo izvrševalnega odbora, podpisano od predsednika Regenta od 17. VII. 1914). Tuma se je branil sprejeti mandat iz razloga osebne utrujenosti, a ga je 31. VII., ker je izvrševalni odbor vztrajal pri svojem sklepu, končno sprejel s pripombo, da prispeva 50 K za stroške drugega delegata, «ako bi mi vsled vojnega stanja ne bilo mogoče iz Gorice». Vojna pa ni le preprečila internacionalnega socialističnega kongresa na Dunaju, ampak je tudi razkrila dotlej prikrito oportunistično nagnitost večine socialnodemokratskih strank imperialističnih držav, ki so se brez pomislekov odklele načelu mednarodne solidarnosti.

V

Neposredna reakcija na ta polom socialne demokracije je bila pri Tumi trpko razočaranje in ogorčenje, prav tako kakor pri članih izvrševalnega odbora slovenske socialnodemokratske stranke. Imperialistično početje vodstva nemške socialne demokracije v Nemčiji in Avstriji jih je že kot Slovence moralo hudo zadet. Dunajski socialisti demokracije so se prav v nemali za zmago avstrijskega orožja ob strani nemškega imperializma, ne glede na to, da je v Avstriji takrat zavladal neprikriti absolutizem, ki se je z brutalno silo vrgel na nacionalistične stranke slovanskih narodov. Vlada je ustavila tudi izhajanje «Zarje», glasila jugoslovanske socialnodemokratske stranke. Češki, poljski in italijanski socialnodemokratski listi so se uklonili absolutizmu in pisali tako, kakor je narekovala cenzura. A tudi slovenska socialna demokracija ni bila obsojena na popolni molk do časa, ko je zopet postalo mogoče pogumno govoriti. «Naši zapiski» so še bili tu in njihov urednik Tuma je izdal še poslednjo dvojno številko (XI. št. 9-10 sept.-okt. 1914). Tu je v članku «Vojna» zavzel stališče do vojne in do razpada internacionale. Ta članek spada v vrsto tveganih člankov, ki so pisani pod režimi ostre cenzure tako, da bi izrazili «prepovedano» misel v taki obliki, da bi cenzura dopustila njihovo objavo, ker bi videla v njih pritrjevanje «zapovedanemu» mnenju. V takih člankih je zlasti ob površnem čitanju prav lahko mogoče prezreti dvoumnost zaporednih

izjav. Vojna cenzura je iz Tumovega članka brisala le poldrugo stran kritike avstrijskega režima. V članku se je Tuma posrečilo pripisati socialni demokraciji v krivdo njeno nepripravljenost na vojno (str. 225) in obtožiti zlasti nemško socialno demokracijo (str. 226). V njem je tudi močno poudarjena socialistična perspektiva, da bo posledica vojne po dialektični metodi Marxovi zlom imperializma, ki v bistvu pomeni nakopičenje neizmernega bogastva v rokah velikih narodov, in da bo proti imperializmu po antagonizmu socialnih sil vstala avtonomija narodov, tudi malih, in «v daljšem razvoju prehod kapitalizma v kolektivizem» (str. 230). V članku se Tuma tudi ni izognil narodnostnemu vprašanju v Avstriji. Zaradi odločnega zavzemanja za popolno avtonomijo avstrijskih narodov pomeni članek pravo ugovarjanje brutalnemu naskoku Stürghkovega absolutizma na Čehe, Slovence, Hrvate itd. To je ena stran članka. Po drugi strani pa so v članku tudi izjave, ki navedenim po duhu nasprotujejo. Tuma je takrat sodil, kakor vemo tudi iz spominov, da je zmaga centralnih držav verjetnejša. V članku «Vojna» je sicer zapisal, da «se vsakemu človeškemu še tako visocemu razumu danes odteza odgovor na socialni, politični in ekonomični učinek zmage ene ali druge vojujoče se strani» (str. 229). A tudi v tem trenutku je kakor poprej (še od okupacije Bosne in Hercegovine) sodil, da se mora tudi vsaka zmaga Avstrije, ki bi ji sledilo kako njeno povečanje z aneksijami na Balkanu ali na vzhodu, spreveči v poraz absolutizma in nemško-madžarske hegemonije, ker bi le okrepila fronto zatiranih narodov v Avstriji. Zaradi tega svojega «avstroslovenskega» gledanja se Tuma v tem članku ni postavil proti avstrijskemu imperializmu, ki je prav takrat s silo nastopal v smotru reakcionarnega zaslužjevanja balkanskih narodov v svojem okviru. V taki pomiritvi z avstrijskim imperializmom, ki mu je po njegovi zamisli jamčil, da postane Avstrija «avstrijsko-slovenska skupina», je Tuma našel tudi pot do pomiritve z «realno političnimi» argumenti voditeljev socialno-demokratskih strank, ki so se poklonile lastnim imperializmom. Zato je zapisal, «da je stališče in obnašanje nemške in francoske socialne demokracije ob vojni bilo nepremembeno narekovano po sili dejstev» (str. 225), in priporočil tudi slovenski socialni demokraciji, «da mora brez diskusije sprejeti položaj dejstev in da bi bilo neumestno posebno naši majhni stranki že sedaj kritično motriti obnašanje velikih socialno-demokratskih organizacij» (str. 226). V tem smislu je razumeti tudi Tumovo izjavo leta 1917. na X. strankinem zboru, da je slovenska socialna demokracija «sledila internacionalni disciplini brez vsakega pridržka, čuteča se prešibko, da bi hodila svojo lastno pot». Tuma je po nastopu vojne odklonil tudi sodelovanje pri seji izvrševalnega odbora stranke, ki naj bi zavzela stališče do vojne in razpada internacionale, ker «ne bi vedel kljub vsemu prevdarjanju dati nikomur nobenega odgovora, kaj storiti» (pismo Regentu od 5. X. 1914). Glede socializma in nove internacionale, ki mora nastati na ruševinah dotedanje, se ni udajal nobenim dvomom, in je vojno ocenjeval le kot «prehodno dobo zastoja». Bil pa mu je položaj še prenejasen, da bi mogla socialna demokracija priti do jasne sodbe (pismo Regentu od 5. IX. 1914).

Ko pa je dogajanje jasno pregledal, je Tuma po prvotnem kolebanju zavzel odločno odklonilno stališče proti oportunistični socialni demokraciji, ki ga je opisal tudi v spominih. Po vstopu Italije v vojno se je jasno odgovoril tudi na vprašanje «o socialnem, političnem in ekonomičnem učinku zmage ene ali druge vojujoče se strani». Bil je predvsem proti zmagi italijanskega imperializma, ki bi prinesla s seboj najtežjo imperialistično krivico nad njegovim lastnim narodom, ki bi Italiji odprla ne le «pristop preko slovenskega in hrvaškega teritorija na Balkan», marveč «izročila vse vitalne interese jugoslovanske skupine na milost in nemilost Italije». Tako je Tuma pisal dr. Žerjavu (v pismu od 17. XII. 1917) in še poudaril: «Jaz vidim v Primorju in Trstu vprašanje biti ali ne biti slovenskega naroda kot političnega in kulturnega činitelja.» V tem smislu je treba razumeti njegova izvajanja v spominih, da je «želel» zmago centralnih držav. Kajti iz vseh njegovih izjav v dobi svetovne vojne je razvidno, da mu je bila tudi pomisel na zmago centralnih držav težka, četudi manj težka od pomisli na zmago Italije. V istem pismu Žerjavu je pisal, da nas v primeru zmage centralnih držav «čaka orjaški razvoj germanizma in madžarizma ob Adriji in na Balkanu». Zato je videl «v obeh slučajih za slovenski narod le eno rešilno pot v smislu proletarskega demokratizma. Le ako nastane krepko demokratično gibanje po vseh državah sveta za osvoboditev delavskih mas, le potem tudi pridemo do samoodločbe posebno manjših narodnosti» (prav tam). V vseh svojih izjavah v vojni dobi je odklanjal zmago obeh skupin imperialističnih držav, ker bi v obeh primerih mogle nastati nove imperialistične krivice. S tem si je ustvaril tudi čvrsto osnovo za ostajanje na načelu internacionalizma, ki so ga izdale socialne demokracije, čim so si začele prizadevati za zmago «svojih» imperializmov.

V svoji razpravi o «Jugoslovanski deklaraciji» v «Napreju» (I. decembra 1917 v nadaljevanjih) je Tuma navedel dva izreka o Slovincih. Prvič izrek angleškega publicista Setona-Watsona (Scotusa Viatora) iz njegove knjige «The southern Slav question and the Habsburg Monarchy» (1911), da «Slovenci nimajo nobene lastne zgodovine, iz nujnih strateških, geografskih razlogov pa ni mogoče, da bi bili pridruženi zedinjenim južnim Slovanom... Tudi najskrajnejši politiki so dovolj uvidevni, da uvidijo neizvedljivost tega (da se s pridružitvijo slovenskih pokrajin jugoslovanski državni tvorbi Avstrija in Dunaj odrežeta od morja)...» Drugič izrek nemškega socialista Kautskega, ki dvomi, «ali je mogoča jugoslovanska enota skupaj s Slovenci, ker neznatno slovensko ljudstvo po svoji legi, dasi samo še kulturno in gospodarsko ne dovolj razvito, zapira gospodarsko pot velikemu gibanju državnih enot Nemške, Avstrijske, Ogrske in Italije». Njegovo razpoloženje ob takih izjavah je najboljše razvidno iz pisma, ki ga je 12. V. 1917 — potem ko ga je izvrševalni odbor določil za delegata stranke na stockholmsko konferenco — pisal Regentu (v Liebenau, kjer je ta ležal v vojaški bolnici): «Name napravlja vtis, kakor da bi velike skupine socialne demokracije, italijanska, francoska, angleška, nemška, avstrijska in ruska, niti ne poznale našega (sc. slo-

venskega ljudstva, ki zavzema eno najvažnejših ozemelj v Evropi) dejanskega položaja in da se misli iti preko našega telesa kakor preko malenkostnega drobca, ki nima v svetu in v internacionalni zvezi nobenega pomena. Saj tako so se že odlični predstavitelji avstrijske socialne demokracije izrazili in tako sem čital v francoskih in angleških publikacijah, da je slovenski narod premajhen in neznaten, po drugi strani pa je njegova geografična pozicija preodlična in prevažna za celo Evropo, da bi sploh kdo težnje slovenskega ljudstva mogel resno vpoštevati. Jaz zase bi se temu stališču zoperstavljal z vsako žilico svoje moči. Zame je slovensko ljudstvo tako krepka individualnost, kakor nemško ali italijansko in ravno po socialističnem principu ne sme prihajati v poštev bogatost in premoč enega naroda nad drugim: Najmanjši narod je poleg največjega in najmogočnejšega, sicer ne enak, pač pa enakopraven.»

V «Napreju» (I. št. 135 od 22. XII. 1917) je Tuma (na pismo željo dr. Žerjava) objavil nekaj izjav Setona-Watsona iz dobe po balkanski vojni in po nastopu svetovne vojne o edinstvu vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev. A pristavil jim je svoj pridržek, ki nam kaže, kako ga je pred vsemi drugimi slovenskimi politikami odlikovalo pomanjkanje lahkovernosti in naivnosti: «Gorenji stavki bi imeli sploh pomen, ako bi se Seton-Watson izrekel ne le splošno sočustveno v prilog edinstva Slovencev, Hrvatov in Srbov, ampak bi bil adrijanski problem tako od strani jugoslovanskega kakor italijanskega vprašanja dovoljno preciziral. Ker tega ni storil, njegov citat v glavnem njegovem delu iz leta 1911. še vedno drži. Sicer pa je bodočnost tako nesigurna, da ne odločajo posamezna mnenja, pač pa realne sile, ki se danes bore ob Adriji za prvenstvo. Žal, da moram dostaviti, da v tej borbi igra slovenski narod docela pasivno vlogo, dočim je vloga Hrvatov in Srbov precej nestalna in še danes nejasna.»

Tuma omenja v spominih pismo, ki mu ga je pisal Žerjav (4. VI. 1917) v zvezi s pripravami za stockholmsko konferenco. Obrnil se je nanj «sklicuje se na to... da nastopajo socialistične stranke kot organi svojih narodov» in «pod živim vtisom mirovnega programa avstrijskih nemških socialistov». Nadaljuje: «Stališča Vašega in Vaše stranke v tej smeri se do danes ni čulo. Morda s svojo kritiko odpiram odprta vrata. Če bi Vas mogel v tej važni dobi le v kateri točki opozoriti, kako je ta program poguben, bil bi jako zadovoljen. — Program, ki mu je oče brez dvoma Karl Renner, odklanja, da bi se svet ob priliki miru umešaval v notranje razmere monarhije. Geslo ruskih socialistov o samoodločitvi narodov se odklanja. Ostati morajo v dosedanjem razmerju, če bi tudi ne hoteli. V okviru nepremenjene suverenitete (dualistične) si naj narodi narodno avtonomijo pribore («die Erringung dieser Freiheiten muss das Werk dieser Nationen selbst sein») sami, kedaj, se ne reče, a vsekako ne v mirovni pogodbi. — Že smo mislili, ko je dunajska socialna demokracija pozdravila Wilsona in načela ruske revolucije, da je sprejela načela mednarodne etike, da je skrb velikih narodov, odvezati malim verige, da se čisto prosto smejo izjaviti, od koga in kako hočejo biti vladani. Motili smo se. Razkol med nemško socialistično

stranko in rusko je fundamentalen; ruski princip naj velja za Fince in Poljake v kongresovki, za avstrijske Slovane pa ne! Dosedanji od socialne demokracije toli obžalovani boj malih narodov za eksistenco naj gre naprej, kdor si zna svobščine narodne avtonomije priboriti sam, blagor mu, kdor ne, naj pogine, bogvaruj da bi mu kdo od zunaj pomagal — čisti naravoslovski ‚Kampf ums Dasein‘. Tudi Vsenemci so za tak zid okoli Avstrije in Ogrske, samo da mine vojna, potem bodo z nami za tem zidom obračunali. — Deklaracija pravi, da ni možno potegniti mej za narodne države. To ni res, zlasti ne glede nas. Edini otok s produktivnim prebivalstvom so Kočevci. Celje, Ptuj, Maribor niso enklave, ker tvorijo tamošnje nemške večine neproduktivni sloji (uradništvo, trgovci in njih krog). Nadomestite vse javne organe, ki so itak namenjeni slovenskim okoličanom, s Slovenci in otok bo skopnel...»

Nato se Žerjav obširneje bavi z Rennerjevimi razlogi za petrifikacijo monarhije in z njegovo zamisljivo «rešitve» narodnega vprašanja v njej z narodno kulturno avtonomijo, in nadaljuje: «Sem nacionalist, a želim, da bi se omejil narodnostni boj, da bi vse one stotere žlahtne sile, ki so vezane v medsebojnem pobijanju, proste postale za civilizacijo. Če se soseda prepirata, mesto boja pokličeta geometra. To bo izbilo povod preprirom in če ni drugače, se zapiše še kakšna servituta. Renner pa hoče le en košček ven potegniti, za ostalo naj ostane prepir večno. On pravi, državnih mej bi se ne dalo potegniti, okrožne pa, kjer pa ne, ostane mogoč personalitetni princip. To pa bo nov boj za duše, hujši kakor vsi dosedanji. Na Koroškem bo naš kataster skoro prazen, v nemškem pa bodo vsled strašnega pritiska države se blesteli ‚deutschfreundliche Slovenen‘. Ne, ne — red se da napraviti le z jasno granico, ki jo čuva državna suvereniteta, ne pa kakšne trhle vsak dan preklicljive in premakljive avtonomije. — ... Ali res kak resen človek še verjame, da bodo Nemci kedaj brez sile izpustili iz verige Slovence in še posebej koroške in štajerske Slovence. Ali res ne ve g. Renner, kaj se tam vrši? — ‚Die Delegierten stellen fest, dass der österreichische Staat die kleinen Nationen in ihrer nationalen Existenz erhält.‘ To je višek resolucije. Ista ideja se vije skoz Rennerjevo knjigo (‚Oesterreichs Neuordnung‘). Proti tej trditvi kaže Žerjav na uspešno germanizacijo na Koroškem (z navajanjem števil) in sklepa: «... če ostane pri starem..., so Karavanke naša narodna meja... Ta rod, ki nam je dal najlepše narodne pesmi, ta gine, potem pa smo na vrsti mi drugi. — Ko se človeku ob tem pogledu stiska srce, pa Vam pride stranka, od koje se je še nekaj pričakovalo, in cinično reče, da se nas tu ohranjuje, vojna naj neha brez notranje premembe, a imate pravico — se boriti naprej. Vidite, in ker je slovenska socialna demokracija še vedno pri tej nemški — in ne morda pri češki — socialistični stranki in ker se iz molčanja da sklepati, da je govorila tudi v imenu Jugoslovanov ali vsaj tacito consensu — zato sem se tako razburil, da sem se osmelil Vam pisati. — Vrzite moj vsiljivi list v kot in pustite, da izvedejo smrtno obsodbo Vašega naroda, ne da ste ugovarjali glasno — ali pa razjasnite položaj, da bo svet tudi o Jugoslovanih v Avstriji kaj slišal, ne da so za kitajski zid krog nje, ampak da hoče tudi naš rod rešen preteče smrti

in večnih bojev za obstanek — na svoj način kaj storiti za civilizacijo. — Prosim, uničite pismo. In brez zamere...»

Tuma je leta 1934. označil trditev Albina Prepeluha («Sodobnost» II. 1934 str. 315, Tumov popravek str. 416), da je vodstvo slovenske socialne demokracije — in z njim Tuma — pritrdilo naziranju dunajskih voditeljev nemško-avstrijske socialne demokracije, za napačno, a «umljivo, ker dosedaj še ni spisana zgodovina stockholmskega podjetja» (l. c. str. 416). Gotovo bi bil v spominih objavil nekaj gradiva, ki bi pravilno dokumentiralo njegovo takratno stališče. Zato moramo vsekakor podati bistveno vsebino «stockholmske spomenice», t. j. izjave delegacije naše socialnodemokratske stranke za mednarodno socialistično mirovno konferenco v Stockholmu. To spomenico, ki obsega 75 tipkanih strani, je napisal Tuma (do dveh tretjin je bila objavljena v ljubljanskem tedniku «Socialist» leta 1925., od št. 28 od 28. VI. pa do zadnje številke konec leta, ko je list prenehal izhajati).

Izhodišče spomenice je stališče ruskih socialistov v marčni revoluciji leta 1917., da naj se socialisti vseh vojujočih držav sporazumejo za sklenitev miru na temelju formule «mir brez aneksij in kontribucij» ter na osnovi načela samoodločbe narodov. Opozarja pa, da imajo v vseh vojujočih se državah odločujoči glas meščanske večine, ki bodo sklepale mir; za države, v katerih živi več narodov, bodo torej sklepali mir vladajoči krogi vladajočih narodov, n. pr. za Avstro-Ogrsko reakcionarna visoka aristokracija in šovinistično vzgojeno meščanstvo (nemško-madžarsko), kakor za Nemčijo pruski junkerji v zvezi s težko industrijo. Na vprašanje, kako naj take vlade sklenejo demokratičen mir na osnovi načela samoodločbe narodov, odgovarja, da je prvi pogoj te samoodločbe «obstoje mednarodne zveze bojujočega se delavstva vseh dežel sveta, ki bo sposobna uveljaviti svojo voljo v posameznih državah», in ki si mora postaviti za skupni cilj dosego samoodločbe narodov z razrednim bojem kot sredstvom.

Pri razpravljanju o uveljavljanju načela samoodločbe narodov, ki je vprav najboljša vez mednarodne socialne demokracije, se ni mogoče ogniti vprašanju vzrokov in krivde za vojno. Splošni zgodovinski sociološki vzrok vojne ugotavlja v imperializmu velesil, ki uporabljajo silo orožja za svojo ekspanzijo. Spominja na Gambettovo izjavo iz leta 1878., da bo z zvezo Nemčije in Avstrije, ki se je takrat snovala, neizogibno nastopila v bodočnosti svetovna vojna. Nevarnost zveze teh dveh držav zaradi njunega nadmočnega centralnega vojaškega položaja je dokazala svetovna vojna. Opisuje sistematičnost imperialističnih stremeljenj Nemčije, ki je vzgajala svoje ljudstvo za vojno v šoli, družini in znanosti. «Čitajte», pravi, «vojne spise nemških učenjakov, državnikov, ekonomov in filozofov; vsi so duhovno in miselno usmerjeni na vojno. Naravnost neverjetna in zablodna in dialektika in sofistika nemškega učenega sveta. Človeku se kar ježe lasje ob izbruhih fanatične nacionalne surovosti, ki jo najdemo pri najbolj omikanih ljudeh.» Navaja med drugimi tudi tale nemški izrek: «Narod, ki je sposoben svojo voljo vsiliti vsem, je orodje božje volje.» Vprašanje krivde za vojno rešuje takole: «Vojna je bila le neizogibna posledica nemške politike in diplomacije, mogoča le zaradi

brezpogojnega zavezništva Avstro-Ogrske, ki je bila zopet posledica smotrene politike Madžarov.» Diferencira pa tudi krivdo teh treh držav: pri Nemčiji je bilo stremljenje zavladati nad svetom, pri Ogrski, katere eksistenca je bila ogrožena od naraščajočega slovanskega in romunskega valovja, boj za obstanek madžarske države kot države nasilja, pri Avstriji pa je treba razločevati Nemce kot vladajoči narod in Slovence: Nemci so začeli spoznavati, da imajo Čehi s svojo bogato zemljo in Slovenci s svojo geografično lego velikansko samosilo, ki se mora razviti tudi v politično premoč; odtod stremljenje avstrijskih nemških oficirjev in uradnikov, katerih izraz je bila Stürgkhova vlada, k vojni s ciljem moralnega, materialnega in političnega poteptanja Čehov in Slovencev in iztrebljenja Srbov v zvezi z Madžari. «V tej zvezi Nemčije, Avstrije in Madžarske tiči torej najbližji vzrok vojne. Vodilne vlade in državniki so krivi, nemško ljudstvo, Nemci v Avstriji in Madžari pa so solidarno odgovorni... Nemci v vladarstvu (Reich) in v Avstriji so ravnali iz nacionalnega ekspanzijskega stremljenja, vzgojeni v ideji, da zgodovinska misija Nemcev proti vzhodu ni še končana in posrkanje zapadnih Slovanov še ni dovršeno...»

Vojna je bila za Avstrijo samomor, kajti v primeru poraza je razrušitev Avstrije in razpad nje udov neizbežna stvar, «v primeru zmage pa bi zdrknila v položaj vazalne države Nemčije in Čehi ter Slovenci bi postali kolonija nemškega gospodovalnega naroda, Trst bi postal južni trgovinski emporij Nemčije, nemški uradniki in delavci bi zasedli urade in železnice, Čehi in Slovenci bi postali težaki, njihova inteligenca bi bila obsojena opustiti lastno kulturo in se vkloniti nemški.»

Avstro-Ogrska je zato v središču problema miru in problema krivde. Zaradi tega je mogoče govoriti o miru le po rešitvi avstrijskega in ogrskega problema in z rešitvijo tega vprašanja bi bilo rešeno tudi vprašanje krivde. Pokora za Avstro-Ogrsko bi bila, da preneha kot nasilna država ter postane zvezna narodnostna adrijansko-donavsko-balkanska država. S tem bi bila dana tudi pokora za Nemčijo, ki bo potisnjena nazaj v svoje naravne meje, ker ji bo ta država zapirala pot proti vzhodu, samostojna Poljska pa proti severovzhodu. Zgraditev krepke adrijansko-donavsko-balkanske države pa je mogoča le ob sodelovanju Anglije, Francije in Amerike. S tem šele bo omogočen trajen mir in mirno sožitje demokratičnih tvorb Evrope.

Ostra je kritika politike avstro-ogrške vlade proti kraljevini Srbiji in proti Srbom na Ogrskem, zlasti pa v Bosni in Hercegovini, s katero je, kolikor se tiče Srbov, avstro-ogrška državna uprava ravnala kakor s sovražno deželo. Gospodarski boj Avstro-Ogrske proti Srbiji po letu 1905. je šel za tem, da Srbijo politično in nacionalno ukroti. Po balkanski vojni, ki je dala Srbiji mogočnost, da se gospodarsko osamosvoji od Avstro-Ogrske, je postalo jasno, da bo Srbija ob desetletnem mirnem razvoju zavzemala tak položaj na Balkanu, da bo pot Avstro-Ogrski na jug zaprta in da se bo krepko srbsko pleme v zvezi s Hrvati in Slovenci razvilo tudi v Avstriji kljub vsemu pritisku Nemcev in Madžarov. Avstro-Ogrska je hotela vojno s Srbijo, ki je bila le v obrambo svoje svobode prisiljena, pripravljati se k odporu in iskati si zaveznikov drugod. Ta Srbom sovražna politika je bila edinole v smeri madžarskih

stremljenj, katerim Jugoslovani zapirajo pot na Balkan in Adrijo. Avstrija, ki bi vršila svojo zgodovinsko misijo, t. j. demokratična Avstrija, v kateri bi Srbi in Bosna in Hercegovina uživali popolno narodno avtonomijo, bi bila mogla Srbijo z ustrežno prijateljsko prometno politiko v njeno korist, predvsem za njeno zvezo z Jadranom, gospodarsko in narodno navezati nase. Srbiji mora seveda mirovni sklep vrniti popolno nezavisnost kakor Belgiji in kakor jo mora dati Poljski.

Skoraj četrtna spomenice je posvečena italijanskemu imperIALIZMU. Obtožuje Italijo, da je stopila v vojno iz čisto imperialističnih motivov s ciljem osvajanja jugoslovanskega teritorija — saj ji je Avstrija za nevtralnost ponujala jezikovno mejo na južnem Tirolskem in na robu furlanske nižine — in pravi, da je politika Italije, potisniti Avstrijo od Adrije, poleg ekspanzivne politike Nemčije glavni vzrok za nesigurnost v Evropi. Z bogatim in izvrstno obdelanim gradivom dokazuje nevzdržljivost čisto imperialističnih in šovinističnih italijanskih zahtev po slovenskem in hrvaškem Primorju z etnografskega, zgodovinskega in geografskega vidika. Podrobno razmotriva razvoj na Goriškem, v Istri, Trstu in Dalmaciji. Sklepa, da etnografska meja, določena ob upoštevanju zgodovinskega naravnega razvoja na vzhodnem robu gornjeitalske ravnine, velja tudi z geografskega stališča, in da se zato pri sklepanju trajnega miru italijanski imperIALIZEM ne more uveljaviti.*

Ne moremo se tu dotikati drugih vprašanj, ki jih obravnava spomenica. Omenjamo le, da se bavi z vsemi malimi narodi v srednji in vzhodni Evropi.

Stališču vodstva avstrijske nemške socialne demokracije, ki ga poznamo iz navedenega Žerjavovega pisma, spomenica izrecno nasprotuje. Nikakor ni pravilno stališče, pravi, da je stvar posameznih narodnosti, da si pribore svojo avtonomijo z lastno silo ob podpori socialne demokracije. V vseh evropskih državah je položaj tak, da so male narodnosti popolnoma v rokah vladajočih narodnosti. Priboritev avtonomije za vse narodnosti je zato naloga celotne mednarodne socialne demokracije, ki mora postaviti zahtevo po prostem razvoju vseh narodnosti kot mirovno zahtevo takoj in tudi najti pot, da to zahtevo s svojo politično dejavnostjo napravi povsod aktualno. Če bi izključila to vprašanje (in to je storila avstrijska nemška socialna demokracija!), bi dajala le pretvezo za nadaljnje zatiranje narodnosti v razrednih državah. Mednarodna socialna demokracija mora biti proti vsakemu absolutnemu pacifizmu, t. j. miru na vsak način ob ohranitvi popolnega «status quo» v odnošajih med razrednimi državami, dokler imajo te svojo sedanjo državno strukturo. Demokratizacija držav mora takoj nastopiti. Bila bi težka napaka, ako bi hotela socialna demokracija odlagati ta pogoj do sklepa miru.

* V neobjavljenem članku «Adrija—Trst», ki ga je jeseni leta 1917. poslal «Napreju», je Tuma zapisal, da bi «Italija bila vsled posesti Trsta siljena skleniti... zvezo z Nemčijo in notranjo Avstrijo» in bi s tem nastopila «nova kombinacija osrednje Evrope, to kar je hotela svetovna vojna po namenu zapadnih držav onemogočiti.»

Demokratizacija držav se mora izvesti brez odloga, ker le v tem je dejanska garancija. Le z demokratično Nemčijo in z demokratično avstrijsko narodnostno državo je mogoče razpravljati o stalnem miru. Le če dobe nemška in slovanska ljudstva polno politično in narodno svobodo, če bodo v parlamentu zastopana po lastnih zastopnikih in če predstavniki njihovih vlad podpišejo mirovno pogodbo, dobi Evropa mir brez aneksij in kontribucij. Pri notranje političnem «status quo» v Avstro-Ogrski si stoje vladajoča naroda Nemcev in Madžarov in vladani Slovani in Romani tako nasproti, da si vzajemno onemogočajo vsak resničen napredek in vsako iskreno demokracijo. Z neplodnim notranjepolitičnim bojem je bila razbita tudi avstrijska internacionalna socialnodemokratična stranka. Avstrijski problem kaže, da rešitev avtonomije in samoodločbe ljudstev v položaju «status quo ante bellum» ni mogoča brez konfliktov med državami ali brez prevladujoče moči internacionalne socialne demokracije, ki bi mogla izsiliti notranji prevrat. Zato se mora socialna demokracija zaveдати, da le ona lahko prevzame vodstvo enotnosti narodov in mora zato že danes za mirovni sklep zahtevati osvoboditev narodnosti. Vsaka mednarodnost ima za neobhoden pogoj brezpogojno svobodo narodnosti.

Iz spomenice vidimo, da Tuma nikakor ni bil «rennerjavec». Vemo tudi, da je nameraval na predkonferenci delegatov avstrijskih socialnodemokratičnih strank za stockholmski kongres (konec avgusta 1917 na Dunaju) «napasti kompanijo Seitz, Ellenbogen, Renner in dr.». V pismu Prepeluhu od 27. X. 1917 sporoča: «To mojo akcijo so mi totalno spridili sodrugi Kristan, Kopač in Čobal s tem, da so proti moji volji glasovali za znano brezmiselno pismo ter mi snedli polemiko proti...» Kristanu je pisal (pismo od istega dne): «Sem za opozicijo dosedanji smeri večine nemške avstrijske socialne demokracije in veš, da sem ravno jaz pripravljaj prvi napad nanjo. Na dunajski konferenci ste moj nastop onemogočili ravno Vi trije... Še danes ne morem preboleti Vašega obnašanja, posebno me stvar teži sedaj, ko je radikalno gibanje naraslo povsod in bi štel prav v čast slovenski socialni demokraciji, če je ona akcijo pričela.» Prepeluhu je sporočil tudi, da je «že konec 1916 v Trstu nastopil v izvrševalnem odboru precej odločno, da krene slovenska socialna demokracija na lastna samostojna in radikalna pota in že takrat sta bila Kopač in Petejan nasprotna».

Videli smo, da je Tuma v spomenici prišel narodnostnemu vprašanju in stališču, ki naj ga v njem zavzame mednarodna socialna demokracija, precej do dna, da se je močno oddaljil od «avstromarksističnega» reševanja tega vprašanja z «nacionalno avtonomijo», ki daje narodu samo «kulturne» pravice, v smeri edino doslednega demokratičnega reševanja na osnovi popolne pravice samoodločbe, ki daje narodu vso polnost pravic. Toda ni si izbistril v vsej pravni ostrini pojma pravice samoodločbe do odcepitve, t. j. brez vsakih pridržkov. Čeprav mu ni bilo izhodišče okosteneli «status quo ante bellum», je vendarle zagovarjal nadaljnji obstoj zgodovinske grupacije držav, katere je ocenjeval kot «narodna, gospodarska in prometna ravnovesja». In ker je ocenjeval Avstrijo kot gospodarsko in prometno enoto, je bil za federativno adrijsko-sudetsko-donavsko državo. Bil je za kompromisni mir na osnovi načel miru brez

aneksij in kontribucij ter samoodločbe narodov, bil je za Avstrijo v smislu federacije avtonomnih narodov, ker je smatral, da bo na ta način potrjenih najmanj imperialističnih krivic, zlasti za slovenski narod, od katerega je hotel odkloniti nevarnost posega italijanskega imperializma po slovenskem primorju. To mu je bila edina perspektiva uspešne obrambe. Kakor sta bila v zatrjevanju potrebe jadransko-donavsko-sudetske zvezne države z Rennerjem skladna, pa sta se v osnovi razlikovala v vprašanju ocene obstoječe Avstrije, ki je za Tuma pomenila «prisilno vezanje dežel in ljudstev v nadredju in podredju», medtem ko je Renner z vnetimi olepševalnimi gestami skušal prikrivati njen narodno zatiralski značaj. Argumenti, ki jih je Tuma uporabljal za s v o b o d n o sožitje avstrijskih narodov, so bili v mnogem isti (n. pr. «gospodarska in prometna enota»), katere je Renner uporabljal za zagovor prisiljenega sožitja avstrijskih narodov. Medtem ko je narodnostni program avstrijske nemške socialne demokracije bil zamišljen kot reformistično krpanje «na temelju gnilega in preživelega, umirajočega starega», pa je Tumi šlo za radikalno rešitev narodnostnega vprašanja, ki odpravlja vse privilegije vladajočega naroda. Tuma je pod «avtonomnim narodom» zamišljal narod, ki uživa prav vse pravice «vladajočega naroda»! Toda ker mu je manjkala dosledna izostritev pojma samoodločbe, Tuma vendarle ni zarisal jasne črte ločnice od reformističnega narodnostnega programa, ki naj bi se oživotvarjal s postopno reformno demokratizacijo Avstrije. Zato Tuma pri vsem svojem nasprotstvu do oportunizma avstrijske nemške socialne demokracije le ni hotel v javnosti ostro nastopiti proti njej. Ker se je ta v svojih pogledih, zlasti od ruske revolucije dalje, sicer počasi, a nenehoma pomikala na levo, je Tuma upal, da bo sčasoma tudi v narodnostnem vprašanju zavzela dosledno internacionalistično stališče. Nikakor ni hotel javno pretrgati z njo in je zato svojo javno kritiko, ki je sicer ni opuščal, formuliral precej blago. Tako ji je na X. strankinem zboru jugoslovanske socialnodemokratske stranke (o božiču 1917) očital, da se je od svojega oportunizma pri nastopu vojne «le premalo preučila» in da je v letu 1917. «zamudila veliki zgodovinski moment biti dejansko voditeljica avstrijske socialne demokracije in ustvariteljica nove demokratske Avstrije» (Zapisnik str. 55). Proti Žerjavu je zagovarjal pozneje celo Rennerja, o katerem je sodil, da «je njegova glavna karakteristika prožnost», da «se zna prilagoditi vsakemu položaju» in da «mu je radikalizem in oportunizem enako dober, le da stranka napreduje» (pismo od 17. I. 1918).

Tumov neposredni politični cilj je bil, da socialna demokracija v Avstriji nastopi borbena za izvedbo popolne demokracije in za federalizacijo Avstrije, t. j. «izsili notranji prevrat» (kakor se je izrazil v spomenici). Adrijansko-donavsko-sudetska državna zveza, ki bi izšla iz take notranje avstrijske revolucije sredi svetovne vojne, in ki bi zadovoljivo rešila «avstro-ogrsko, poljsko in jugoslovansko vprašanje», bi po Tumovem mnenju «lahko narekovala celemu oboroženemu svetu mir brez aneksij in kontribucij in s samoodločevanjem narodov». Avstrijska nemška socialna demokracija, ki je pomenila veliko politično moč, bi nujno morala biti glavni temelj takega nastopa, ki brez njenega sodelovanja

ni bil izvedljiv. Dr. Lončarju je (2. I. 1917) Tuma pisal, da se je ob otvoritvi državnega zbora na Dunaju 30. V. 1917 (t. j. dneva, ko so češki in jugoslovanski poslanci podali svoji majski deklaraciji v dunajskem parlamentu) strinjal s stališčem dr. Adlerja, da je mogoč skupen nastop vseh socialnodemokratskih strank v Avstro-Ogrski in vseh slovanskih nacionalnih strank na osnovi treh točk: 1) podpiranje ruske formule sklenitve miru brez aneksij in kontribucij in s samoodločevanjem narodov, 2) agitacija z vso silo za demokratizacijo Avstrije in Ogrske ter 3) napoved boja dualizmu in ogrskemu avtokratstvu z zahtevo po skupnem gospodarstvu in uvedbi splošne volilne pravice na Ogrskem. Po Tumovi zamisli bi bil tak skupen parlamentaren nastop začetek velike demokratske akcije vseh revolucionarnih sil, ki bi se polagoma stopnjevala v obsegu in po sredstvih boja do zanikanja stebrov vladajočega avstro-ogrskega sistema, ki naj bi ga zamenjala na popolnoma novih stebrih radikalne demokracije zgrajena «prometno-gospodarska prirodna skupina adrijsko-donavsko-sudetsko-karpatska», v kateri «skupine alpsko nemška, češko slovaška, madžarska, jugoslovanska in romunska le gospodarsko in prometno združene predstavljajo močno državo ter si jamčijo med seboj polno svobodo proti sosednjim velikim narodnim celotam», t. j. proti nemškemu, italijanskemu in ruskemu imperializmu (Zapisnik X. zbora str. 42). (Tu je izraženo bistvo njegove geopolitične argumentacije proti razbijanju zveze med avstrijskimi narodi.) Po veliki spontani stavki dunajskega, budimpeštanskega in alpskega delavstva 14. I. 1918, ki se je začela razširjati po vsej Avstriji in ki bi se razgorela v velikanski boj, ako bi je ne bili «pomirili» voditelji nemške socialne demokracije v sporazumu z vlado in v njen prid, je Tuma postavil vprašanje (uvodnik v «Napreju» II. št. 28 od 1. II. 1918), ali ne bi bil morda že 14. januar prinesel avstrijskemu ljudstvu svobodo, ako bi bilo avstrijsko delavstvo združeno, ako bi ves nemški in madžarski, češki, poljski in jugoslovanski proletariat stopil kot ena sama bojna četa z eno voljo in z enim dejanjem na plan? Pri tej zamisli je moral Tuma posvetiti glavno svojo skrb obnovi trdne zveze socialnodemokratskih strank v Avstriji in dosegi enotne akcijske orientacije v njih, ki bi jim dala sposobnost, da vzamejo politično dogajanje v Avstriji v svoje roke. Tu pa je Tuma odločno podcenjeval ovire, ki jih je taki akciji stavljal na pot oportunizem zlasti vodstva avstrijske nemške socialne demokracije (pa tudi vodstev ostalih socialnodemokratskih strank). Ta oportunizem je obstajal v odklanjanju vsake akcije, ki bi vzbudila silo množic in postala tako nevarna vladajočemu režimu; pomenil je torej odklanjanje prevzema vodstva političnega dogajanja v svoje roke. Zaradi podcenjevanja te ovire je bil ves Tumov napor v tej smeri dejansko utopičen; realen bi mogel biti le ob popolnem prelomu z elementi, ki so vsako resno akcijo zavirali. Vpravi ti elementi pa so vodili socialno demokracijo in jo tudi vedli po poti, da je izpadla kot aktiven, samostojno ustvarjajoč činitelj iz velikega dogajanja ob koncu vojne, ki ga je vodilo meščanstvo — ob voljni pomoči socialne demokracije. Tumova živa akcija za obnove avstrijske internacionalne konec leta 1917. in začetek leta 1918., ko ga je vodstvo jugoslovanske socialnodemokratske stranke priznavalo za svojega političnega

ideologa in predstavnika, ni imela nobenega uspeha. Tuma je sodeloval tudi pri poskusu združitve levih opozicionalnih skupin posameznih socialnodemokratičnih strank v Avstriji na skupnem internacionalističnem narodnostnem programu. Udeležil se je — kot oseba in ne kot zastopnik svoje stranke — konference predstavnikov opozicij 20. I. 1918 na Dunaju. Tu pa je nastopil proti resoluciji, ki jo je predlagal Otto Bauer, ker je imela drugo smer kakor Tumova politična zamisel. Smoter te resolucije je bil, pripraviti nemško socialno demokracijo na eventualni razpad Avstrije v narodne države in za ta primer utrditi pojem samoodločbe avstrijskih Nemcev v smeri njihove združitve z Nemčijo. Tuma je Bauerjevo resolucijo odklanjal predvsem iz naslednjega razloga: «Velika Nemčija v Vašem smislu», je pisal Bauerju (4. II. 1918), «pomeni zamé nacionalističen, imperialističen poseg v nacionalna in gospodarska razvojna območja Poljakov, Čehov-Slovakov in Jugoslovanov. Velika Nemčija onemogoča poleg sebe nastanek take državne tvorbe, ki bi bila sposobna razvoja... Pri študiju obstoječih narodnih in gospodarskih sil sem deloma vzporedno z dr. Rennerjem prišel do zaključka, da je ravnovesje državnih tvorb v Evropi mogoče le ob dograditvi srednjeevropske skupine, ki obsega nacionalne skupine Poljakov, Čehov-Slovakov, Madžarov, avstrijskih Nemcev, Romunov in Jugoslovanov. Ta državna skupina loči Zahodno in Vzhodno Evropo ter pomeni, ker jo sestavljajo različni narodi enakomerno v medsebojni proporcionalni moči, pravilno jamstvo tako za notranje ravnotežje te srednjeevropske države kakor državnih skupin Zahodne in Vzhodne Evrope.» Iz popravkov, ki jih je Tuma poleg tega predlagal k Bauerjevi resoluciji, je razvidno, da jo je odklanjal tudi zato, ker je ob priznavanju pravice samoodločbe avstrijskim narodom in odpovedi nadaljnjega podpiranja političnih in socialnih predprav, na katerih temelji nadvlada nemške buržoazije v Avstriji, vendarle izražala neki abstraktni proletarski internacionalizem, ki je odrekal boju zatiranih narodov za njihovo osvoboditev kot «neproletarskemu» enako upravičenost kakor mednarodnemu razrednemu boju proletariata za demokracijo, katera vsebuje tudi pravico samoodločbe. Izvrševalni odbor jugoslovanske socialnodemokratične stranke pa je izjavil, da ne sodeluje pri nobeni posebni akciji opozicionalnih nemških sodrugov, ker je nasproten vsemu, kar bi povzročalo razdrobljanje socialnodemokratičnih strank; poudarjanje teoretičnih nasprotstev v tem trenutku lahko le škoduje enotnosti celotnega gibanja. Gibanje pa vprav zaradi nedognanosti teoretičnih osnovnih vprašanj ni bilo sposobno za nobeno — niti enotno niti neenotno — akcijo!

Vodstvo jugoslovanske socialnodemokratične stranke je sredi leta 1917. prešlo popolnoma v roke Antona Kristana, ko je (s sredstvi konsumne organizacije, ki jo je vodil) ustanovil dnevnik «Naprej» (1. št. je izšla 15. VII. 1917) v Ljubljani. V maju 1917 je bil nastopil oster spor med Kristanom in okrnjenim izvrševalnim odborom v Trstu (Petijan, Jernejčič, sodelovala sta Tuma in Golouh), ki si ni dal kar dekretirati od Kristana, da ga pošlje na stockholmsko konferenco. Tuma je vnaprej izrekel dvom v novi dnevnik, da bo znal «varovati čisto stališče socialnodemokratične stranke». Pisal je Kristanu (14. V. 1917): «Poznam predobro

Tvoje nazore, da rabiš politiko in stranko predvsem v prospeh gospodarske organizacije.» Kopaču je pisal (19. V. 1917): «Križa bo odslej vedno, kadar ne bo kaj po volji Antona Kristana. Napravil si je močno gospodarsko pozicijo in tudi politično izven naše stranke. Stranka bo vsled tega morala energično od njega zahtevati ali z nami ali izven nas.» Toda z ustanovitvijo dnevnika je Kristan navezal nase vse funkcionarje združnih in strokovnih organizacij ter si ustvaril v stranki tako trdno pozicijo, da je mogel uveljaviti svojo voljo brez težav proti vsakemu odporu. Zato Tumi ni preostalo nič drugega, nego poskušati priti do sodelovanja s Kristanom, ako je hotel sovploviti na politiko strankinega vodstva in glasila. Zato je pisal (7. VII. 1917) Kristanu: «V politiki varujem strogo načela... V stranki mora vladati načelna struja. Priznaval sem vedno delitev dela in ker poznam Tvoj značaj in ga tudi visoko cenim, sem še danes za to, da se Ti prepusti polno vodstvo gospodarskega dela v stranki, da stranka to Tvoje delo podpira, a stranka ne sme Tvoji gospodarski organizaciji služiti. Povedal sem Ti... brez ovinkov, da je za Te glavno in odločilno delo gospodarsko, da pa rabiš politično stranko za seboj, ker ima Tvoj gospodarski napor potem več veljave. Tudi potrebo tega kot praktičen politik priznavam, a mora se vršiti ta vzajemnost le po delitvi dela, t. j. načelna politična struja mora neovirano končno odločati pri vsakem vprašanju, ko gre za stranko. Često utegne gospodarska organizacija priti v nasprotje z radikalno politično strujo. Kot praktičen politik pa za ta slučaj edinole zahtevam, da gospodarska organizacija takrat postopa samostojno in da politična stranka odklanja vsak stik.» Na koncu izraža Kristanu svojo željo, da bi se sporazumela in sodelovala tako, da bi se pri delu dopolnjevala.

Ko je začel izhajati «Naprej», so jeli pisati vanj tudi socialnodemokratski intelektualci, ki so bili ves dotedanji čas vojne do socialne demokracije «naravnost rečeno nihilistično indiferentni» (Tuma v pismu Regentu od 12. V. 1917). V svojih člankih so kazali, da jih je popolnoma obvladovalo narodnostno vprašanje. Postavljali so se na ozko nacionalistično stališče; deloma so popolnoma zapuščali temelje proletarskega socializma in odklanjali načeli internacionalizma in razrednega boja. Politična linija socialne demokracije naj bi po njihovem mnenju obstajala v pristajanju na majniško deklaracijo (v zvezi z mislijo o nezogibnem razpadu Avstrije ob zmagi antante). Takí nazori so seveda morali izzvati v širokih vrstah socialnih demokratov odpor. Temu odporu se je postavil na čelo Kristan, ki je v začetni polemiki predvsem čutil ost opozicije proti sebi in je hotel «upor» z vso energijo v kali zatreti, da bi ne zašel v delavske organizacije. Kristan je sploh bil pravi predstavnik nekakega socialističnega «rodoljubarstva», t. j. nasprotoval je slehernemu kritiziranju dela tistih, ki so si kaj prizadevali za blagor slovenskega delavstva.* Zato je v oktobru leta 1917. nadaljnjo polemiko

* Zlasti značilen je v tem pogledu njegov odgovor na kritiko slovenske socialne demokracije, vsebovane v Cankarjevem predavanju «Očiščenje in pomlajenje» («Naprej» II. št. 98 od 30. IV. 1918). Cankarjeva replika (v «Napreju» II. št. 104 od 8. V. 1918) ni bila objavljena v Cankarjevih zbranih spisih. Objavljamo iz nje poglaviti del: «... Moj

v «Napreju» zadušil. Temu je Tuma odločno nasprotoval; hotel je, da se v nadaljnji stvarni diskusiji z opozicijo čimbolj razčistijo pojmi o strankini politiki. Poleg tega mu je šlo za to, da stranka «ne odbije docela od sebe intelektualcev» in da ostane «list pristopen onemu delu slovenskega meščanstva, ki z nami simpatizira» (pismo uredništvu «Napreja» od 19. XI. 1917). Obenem pa je Tuma varoval pravico svobode diskusije v stranki, da bo mogel zagovarjati svoje radikalno stališče proti Kristanu, Čobalu i. dr.; da bo z njimi po vsej verjetnosti prišel v nesoglasja, je videl naprej. S politično linijo opozicije intelektualcev, ki se je pod idejnim vodstvom Albina Prepeluha formirala v «socialistično omladino» in začela izdajati svojo revijo «Demokracija», se Tuma nikakor ni mogel strinjati. A bil je vendarle dovolj dojemljiv za žive vire, iz katerih je ta opozicija zrasla, da ni mogel gledati nanjo tako kakor Kristan. Kakor je ostro nastopal proti popolnemu zapuščanju temeljev proletarskega socializma, ki se je kazalo v člankih nekaterih «mladinov» (podpisanih s psevdonimi M. Rule = dr. Milan Lemež, Remov. P. St.), pa je Tuma videl v «iskreni želji opozicije po radikalizmu» dobro jedro; prav z veseljem je pozdravil njen nastop v prepričanju, da bodo nekateri njeni nositelji (dr. Lončar, ing. Anton Štebi) poskrbeli, da bo gibanje «stvarno in odkritosrčno», in da ga bo mogoče vendarle zadržati na temelju socializma, odnosno ga vrniti nanj, kolikor ga je zapustilo. Tuma je vse svoje življenje pozdravljal vsako progresivno gibanje, ki je iskreno stremelo «po radikalizmu», četudi se — bodisi v posameznostih ali v bistvu — ni strinjal z njim, kakor n. pr. svoj čas «Preporod», tako sedaj tudi «Demokracijo», s katerima v osnovi ni soglašal. Res so se mnogi iz teh radikal-

govor je bil namreč tako jasen, da ne rabi prav nikakšnega „pojasnila“, tudi tvojega ne, dragi Verus [= Kristan], nepoklicani in nepovabljeni kontrolor! — Na dolgo in na široko mi razlagaš, kaj da je socialnodemokratska stranka storila dobrega slovenskemu delavstvu. Nato me še poučuješ o značaju stranke, o razrednem boju, o boljšem kosu kruha, o izobraževalnem delu in še o mnogih drugih stvareh, o katerih sem, dragi Verus, govoril v Trstu jaz sam in, ne zameri, govoril boljše od tebe! — Povedal sem za vsakogar — razen za tebe — dovolj razumljivo, kako visoko spoštujem in cenim organizatorično delo naših pionirjev. Nisem zatajil temelja stranke, razrednega boja. Nikakor nisem pozabil, da je delavstvo tista skala, na katero bomo gradili Slovenci svoj boljši dom. Ali povedal sem tudi marsikaj, o čemer ti molčiš, dragi Verus! Tisto namreč sem povedal, kar je z drugačnimi, le še bolj temperamentnimi besedami izjavil sodrug Kopač na majskega slavju v «Mestnem domu» ljubljanskem: da bije zdaj usodna ura za celotni slovenski narod! Da mora zdaj biti organizirano delavstvo na slovenskem jugu pripravljeno na vse! Da je ono, prav ono poklicano stopiti na fronto v boju za samostojno, neodvisno jugoslovansko državo. Nihče mi ne more in ne sme očitati, da sem žalil slovenski proletariat, ker sem mu bil prisodil najvišje in najčastnejše mesto v tem odločilnem boju za osvobojenje narodov izpod tujih jarmov! Nič nisem prikrival, da je stvar jugoslovanske države za nas Slovence in posebno za slovenski proletariat krušna stvar, da se v tistem hipu, ko se otresemo političnega jerobstva tujcev, odrešimo tudi gospodstva tujega kapitala. In da nam je najprej treba svobodnega lastnega doma, predno si ga moremo urediti po svojih načelih in po svoji volji. — To je bil poglobitni smisel mojega tržaškega predavanja...

nih mladinskih skupin pozneje razvili k radikalnemu socializmu. Pred X. strankinim zborom je Tuma od Antona Kristana (v pismu od 1. XII. 1917) precej ostro zahteval, da se otvori načelna diskusija v listu in da se na strankin zbor pozovejo kot gostje odličnejši opozicionalci, kakor dr. Lončar, Prepeluh, Alojzija Štebi. «Stranka ne more in ne sme več tako naprej», pravi tam. «Stališče, katero zavzimate Čobal, Mlinar, Kopač, Petejan in Ti, je preozko in zastarelo. Stranka na vsak način potrebuje zdravjšega gibanja.» Toda Kristan, absolutni gospodar v stranki, je čvrsto vztrajal na svojem stališču in je tudi dosegel, da opozicija na strankinem zboru ni mogla priti do pravega izraza.

Kristan in ostalo vodstvo slovenske socialnodemokratske stranke je skušalo zastopati tako politično stališče, ki bi ne bilo v preostrem nasprotstvu z nemško avstrijsko socialnodemokratsko stranko. Tumova politična linija je takemu smotru popolnoma ustrezala, in tako je prišlo do tega, da je bil Tuma v času od oktobra 1917 pa do aprila 1918 priznan politični ideolog stranke. V tem času je bil Tuma izredno plodovit sodelavec «Napreja». Njegovi članki, v katerih je zastopal svojo zamisel radikalnega socialističnega gibanja in internacionalnega nastopa socialne demokracije v Avstriji, so dajali stranki smer. Strankin zbor o božiču leta 1917. se je vršil v znamenju njegove politične smeri. V svojem idejno močnem velikem političnem referatu na tem zboru je Tuma podal celotno svoje gledanje na naloge, ki jih realni politični položaj narekuje slovenski socialni demokraciji in avstrijskemu proletariatu brez razlike narodnosti. Precejšen del referata je avstrijska vojna cenzura zaplenila. Tuma je v njem zastopal nam po večini že znane nazore o početju socialnodemokratskih strank v svetovni vojni, o «pretečem razpadu Avstrije», o pretečem posegu italijanskega imperializma na Trst in slovensko primorje, o ruski revoluciji itd. Podal je tudi načelno kritiko slovenske socialne demokracije. To pač moramo navesti zaradi razumevanja njegovega preloma z njo, ki je kmalu nato nastopil: «Bila je velika hiba naših prvih političnih boriteljev, da se je delavstvo premalo vzgajalo politično, da je stranka vse svoje praktično delo zastavila na parlamentarno akcijo. Zato so, kakor v nemški stranki, strokovne in gospodarske organizacije prevzele vodstvo cele stranke, one so bile merodajne tudi za politično taktiko. Pozitivno praktično delo, ki je predpogoj obstoja strokovne in gospodarske organizacije, je moralo zadušiti vsako radikalno gibanje stranke. Voditi delavstvo pri volitvah v državne in deželne zbornice in v občinske svete, bilo je približno vse politično delo zadnjih let, četudi stranka ni zamudila važnejših prilik, da bi ne opozorila delavstva na velike politične dogodke, kar najbolj kaže jugoslovanska konferenca leta 1909. In balkanska leta 1910. Vendar politična akcija ni bila toliko naglašena, da bi se bilo slovensko delavstvo zavedalo nevarnega političnega položaja. To se je maščevalo nad nami tako, kakor nad vso socialno demokracijo» (Zapisnik str. 38).

Strankin zbor je sprejel tudi Tumovo stališče do majniške deklaracije za stališče socialnodemokratske stranke. To stališče je vzbudilo precej hrupno polemiko v slovenskem meščanskem časopisju, ki je jemalo Tumo za tarčo svojih napadov. Da lahko pravilno ocenimo

te napade na slovenske socialne demokrate kot «sovražnike deklaracije», «sovražnike naše svobode» («Slovenec»), da «stoje gibanju za oživotvoritev jugoslovanske države hladni ob strani» («Jugoslovan»), moramo iz politične resolucije X. strankinega zbora navesti odstavek, ki govori o majniški deklaraciji. Resolucija «izjavlja, da jo (sc. deklaracijo) pozdravlja kot prvi enotni in politični izraz združenih meščanov in kmetov za važno politično idejo, katero je razredno organizirano delavstvo že leta 1909. ob pravem času na pravem mestu ter v pravi obliki izreklo ob polni indiferentnosti vse jugoslovanske javnosti» (Zapisnik str. 5). Tuma je v svojem referatu dejal, da «slovenska socialna demokracija ne more opustiti glede jugoslovanskega vprašanja svoje resolucije od novembra 1909, ker je širša od majske deklaracije, ki je vezana na hrvatsko zgodovinsko in dinastično vprašanje... Vendar gre akcija nacionalnih strank za jugoslovansko deklaracijo vzporedno z jugoslovansko resolucijo socialno-demokratske stranke. Živahna agitacija slovenske ljudske in narodne stranke zanese jugoslovansko misel v vse predele slovenske zemlje, in socialna demokracija le obžaluje, da se to ni zgodilo že prej in vsaj pred balkansko vojno» (Zapisnik str. 54). Kolikor se je za zgoraj navedenimi napadi skrival «očitek», da socialni demokratje s Tumo na čelu niso za oživotvoritev jugoslovanske države na ruševinah od antante poražene in raztrgane Avstrije, je bil seveda upravičen. Kajti tej zamisli je bilo Tumovo stališče v osnovi nasprotno. V svojem referatu na strankinem zboru je Tuma dejal, da mora socialna demokracija uravnati svojo politično taktiko na perspektivi neizbežnega «neodoljivega» vpliva ruske revolucije v Evropi in «v jasnem pogledu na realne moči okoli sebe, ki nas vodijo na pot svobode in samoodločevanja našega ljudstva». «Odločno moramo protestirati proti očitaniu, da socialna demokracija ni narodna», a «treznejše ko mislimo, bolj služimo slovenskemu ljudstvu» (Zapisnik str. 41). Tuma je dr. Lončarju (v pismu od 2. I. 1918) takole razlagal svoje stališče: «Ako ententa premaga Germanijo in Avstrijo docela, potem je gotovo, da se poljska in češka država izvedeta v smislu historičnega prava in še dalje. Jugoslovansko vprašanje pa se tudi v tem slučaju reši prav malo ugodno za nas, kajti brez dvojbe bo zahtevala Italija kot plačilo nadvlado nad Adrijo in s tem je prepričan vsak svobodnejši razvoj jugoslovanske države.» Odločilno za Tumovo posebno stališče je bilo vprav prepričanje, da si v primeru zmage antante in razbitja Avstrije Italija vzame Trst in Adrijo (gl. «Naprej» I. št. 93 od 30. X. 1917). Torej more biti neokrnjeno oživotvorjenje jugoslovanske države oprto le ali na notranjo revolucijo od spodaj, ali eventualno na državni udar od zgoraj (gl. «Naprej» II. št. 49 od 28. II. 1918). Za izsiljenje samoupravne tvorbe Jugoslovanov in Čehov znotraj Avstrije pa so osamljene moči češkega in slovenskega naroda nezadostne. Iz takega premišljevanja je Tuma posnel naslednji zaključek: Socialna demokracija ne pričakuje ničesar od izida svetovne vojne in ve, da nacionalistične stranke niso zmožne doseči svojega cilja. Ostane ji edina realna pot: zahtevati samoodločbo narodov po organični sili združenega internacionalnega proletariata. Po tej poti je mogoče izvesti princip samoodločbe in osamosvojitve jugoslovanskega naroda. Ne pa po poti nacionalizma, na kateri vojna rešuje

vprašanje, ali ima kak narod pravico živeti ali ne («Naprej» II. št. 49 od 28. II. 1918).

Zanimivo je stališče, ki ga je do Tumove koncepcije, izražene v sklepih X. strankinega zbora, zavzel dr. Žerjav v pismu od 2. I. 1918. To pismo je Tuma pripravil, da ga priloži dokončno predelanim spominom. Naj ga objavimo tu:

«... Žal, da so resolucije v ‚Napreju‘ pobeljene, da nimam popolne slike. Točka III. je pravzaprav deklaracija v drugi obliki: upravna celota z vsemi možnimi pravicami je država. Med sodržavjem (Staatenbund), v kojem ostane narodnim upravnim celotam samoodločba na zunaj in znotraj, in med organizacijo, ki bi vsled personalne unije in medsebojnih pogodb nastala, pač ni bistvene razlike. Napredek pri Vas je, da se dinastičnemu vprašanju ognete, medtem ko deklaracija akceptira staro dinastijo; socialna demokracija pa je vedno stala na republikanskem stališču. Ker je resolucija IV. pokvarjena, ni razvidno, je-li obsega tudi Srbe v kraljevini, ki naj bi tem potom prišli v adrijansko-sudetsko-donavsko državno zvezo (boljše rečeno ‚sodržavje‘).

Meni je ravno zato mnogo na jasnosti v vseh teh točkah, ker nam je absolutno treba enotne narodne reprezentacije in v tej morate na vsak način biti i Vi s svojo stranko. — Na Vašem shodu ni padla beseda proti ‚buržoaziji‘, recte sodelovanju z meščanskimi strankami, torej upam, da se ne odtegnete sodelovanju v ‚Narodnem svetu‘.

Vi upate rešitev od 1. demokratiziranja avstrijske uprave, 2. od internacionale. — Dobro, a mi Vam v tem žal slediti ne moremo, ker vemo, da so Renner in dr. pravi Nemci in ne ‚boljševiki‘. Ta hip je bila dolžnost nemških socialistov, da grajajo Czerninov famozni ‚verfassungsmässiges Selbstbestimmungsrecht‘, a ‚Arbeiterzeitung‘ je pohvalila dvojno moralo na obeh straneh ruske granice. Socialna demokracija ima ta hip moč, da prisili našo vlado, da sprejme tudi točki 3. in 4. boljševiskih pogojev. Če bi se to zgodilo, je ni sile na svetu, ki bi splošni mir preprečila. Ker pa nemška socialna demokracija celo odobrava, da se za monarhijo odkloni ruski predlog glede izvedbe samoodločbe, je sokriva nadaljevanja vojne. Sploh Rennerjevci hvalijo vse Czerninove manevre z naivnim prepričanjem, da vedo k miru. Od ‚internacionale‘ je ob tej situaciji malo pričakovati, od demokratizacije uprave, dasi jo kot demokrat seve pozdravljam, pa ne pričakujem prav nič, ker bodo demokratizirane korporacije ravno tako krivične Slovanom, kakor so danes druge. Ali mislite, da je to res samo slučaj ali osebnosti, da so češki in poljski socialisti odpadli od nemških?

Sicer pa to ni nič bistvenega, od kod eden ali drugi od nas pričakuje rešitev: eni jo čakajo od zmage antante, drugi od bankrota, ki vojni sledi, tretji od kompromisa na mirovni konferenci, četrti od notranje revolucije, peti od prestrašene dinastije, Vi od demokratizacije in internacionale. V enem pa smo edini: Prvi pogoj je, da naš narod sam hoče svobodo, da se trdno organizira, da je zastopan na zunaj, skratka da na vseh poljih — v notranji in zunanji politiki — neprestano prikazuje svoj program. To, kar Vi imenujete deklaracijsko gonjo, ni nič drugega nego povzdigovanje pri nas žal tako nizko ležeče zavesti, samozavesti, odpornosti, narodne

značajnosti, priprava na eventualni plebiscit, priprava na obrambo naše zapadne meje, če bi jo zloglasna, a k sreči obsoletna londonska pogodba od 27. IV. 1915 hotela kršiti. Kot politik veste ceniti propagando, veste, da treba masam poguma, če sploh hočemo kaj doseči, da ne klonemo duhom. Jaz Vašim raznim pomislekom prav dajem, razumem jih, a kar mi je na celi propagandi nesimpatičnega, skušam polagoma odpraviti s pozitivnim vplivanjem. Odpira se Vam krasna pot duševnega vpliva na celo nacionalno politiko, če se pridružite ‚Narodnemu svetu‘, ki bi ga jaz ne hotel videti zgrajenega na deklaraciji, ampak na pozitivnih in svetovnih idejah demokratizma, ki se apliciran na narodno vprašanje zove samoodločba skupno s konstatacijo kulturnega fakta in programa jedinstvenosti naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov. Na teh dveh idejah, ki so ravno tako Vaše, kakor so last nacionalcev, v katere spadam, gradimo naprej in potom: svojih strank delamo v svetovni in v notranji politiki. Vi pravite, da ‚Jugoslovanski klub‘ ne zna najti mosta k nemškimi socialistom. Znam ceniti parlamentarno in drugo kooperacijo z njimi, a ta most graditi bo Vaša naloga, ko ste enkrat v to poverjen od ‚Narodnega sveta‘.

Ne brigajte se za čenčarske napade starega obrabljenega kova, uvažujte, da se največ lahko vpliva za svojo misel s kooperacijo. — Prosim Vas torej, da vabila v ‚Narodni svet‘ ne vržete v koš, ampak stilizirate, kako bi si Vi mislili možnost kooperacije. Če mi odgovorite svoje mnenje, bi me častilo in potom zvez bi mogel pripraviti, da gre stvar brez običajnih nezaupnosti. — Ker se ne dam ubiti, sem si tu ustvaril kot novinar nekaj pozicije goječ duševno vez in pomoč z vsemi za enaki smoter. Pri tem me spopadi v času, ko naš narod treba, da vse frakcije zanj delajo, vsaka zase in s svojimi zvezami in metodami, — silno jezijo. Preko ‚Narodnega sveta‘ ali kakor koli se bo imenovala skupna organizacija, za koju se vrše intenzivne priprave, bi se dalo vse naše sile ekonomsko uporabiti...»

To žerjavovo pismo je moralo pomeniti za Tumo pravo zadoščenje ob napadih, ki so z vseh strani leteli nanj. Tuma res ni bil načelni nasprotnik sodelovanja z meščanskimi strankami, kakor so to bili dogmatični radikalci. Najstrožje pa je nasprotoval opustitvi lastne internacionalistične linije socialne demokracije ob morebitnem sodelovanju z nacionalističnimi strankami. Tako je v pismu tajniku stranke Josipu Petejanu (od 6. II. 1918) navrgel za sodelovanje v skupnem narodnem svetu naslednje točke, ki naj jih precizira širši izvrševalni odbor, katerega sejo «je treba nemudoma sklicati»: «Moramo takoj izreči: 1. Iz majske deklaracije je izločiti pridržek hrvatskega in habsburškega prava ter sprejeti jednostavno formulo enotne državne organizacije Slovencev, Hrvatov in Srbov na skupnem etnografičnem in gospodarskem ozemlju s polno demokratično organizacijo in kulturno samoupravo posameznih delov Slovencev in Srbo-Hrvatov; 2. stranka stoji na internacionalnem, revolucionarnem, razrednem stališču, ker vidi v tem edino mogočnost priti do lastne državne osnove jugoslovanske skupine in posebej, ker vidi v tem garancijo polne samoodločbe narodov sploh in Slovencev posebej; 3. jugoslovanska socialnodemokratična stranka na

podlagi demokratičnih načel lahko sodeluje od slučaja do slučaja pri vseh onih problemih, ki se tičejo osnove jugoslovanske samovladne države in skupnega gospodarskega in kulturnega stremljenja.» Ko so se kasneje — od aprila 1918 dalje — Kristan, Petejan in Kopač začeli odmikati od Tumove in dotedanje strankine linije v smeri «nacionalnega oportunizma», «privešanja socialnodemokratične stranke nacionalističnim» (iz Tumovega pisma uredništvu «Napreja» od 10. V. 1918), so se proti Tumi sklicevali na to njegovo iniciativo v pogledu sodelovanja v Narodnem svetu, pri čemer so pa povsem prezrli, da ta iniciativa (gl. točko 2) ni opuščala povsem samostojne proletarske linije, katero so oni brez pomislekov žrtvovali.

Tako sta se v politiki razšla Tuma in Kristan po nekajmesečnem sodelovanju. Prav zanimivo je, da je spor med njima nastal v zvezi s Tumovo kritiko prve številke «Demokracije», revije «socialistične omladine». Tuma je zavzel stališče, da je «Demokracija» potrebna, in je v svoji splošni oceni hotel «pokazati vso dobrohotnost stranke do nove revije» (pismo uredništvu «Napreja» od 10. V. 1918). Z lakoničnim odgovorom uredništva (od 16. IV. 1918), da prvega članka o «Demokraciji» ne more objaviti, «ker je v protislovju s tem, kar je „Naprej“ [t. j. Kristan v «Napreju»] o „Demokraciji“ izrekel», je Kristan dal Tumi vedeti, da ne dopušča objave njegovega posebnega mišljenja v tej stvari. Tuma se je zaman skliceval na to, da izvrševalni odbor še ni zavzel nobenega stališča do «Demokracije», ki bi bilo za stranko obvezno. Nastopilo je, kar je Tuma videl naprej: Kristanu je bil Tuma zdaj na poti, ker mu njegova načelna politika ni šla več v račun, zato ga je kratko in malo odvrigel.

Opozicija («omladina») seveda ni gledala v Tumi svojega človeka, marveč narobe najnevarnejšega svojega nasprotnika; v Trstu, kjer sta vodila slovenske socialiste «mladina» Golouh in dr. Ferfolja, so ga že tako in tako odstranili, da ne bi mogel ovirati njihove politike. Tuma je Hinku Pajerju (v pismu od 9. V. 1918) tožil nad «mladino», da se ga «nekako ostantativno izogibajo», kar ga je zadelo, ker je «smatral vsegdar kot svojo nalogo vzgajati mladino trdnejšo in odpornejšo». «Žal», mu je tožil dalje, «da se me je premalo razumelo ter sem tako konečno ostal trden, da ne rečem trd, sam.» Pismo je sklenil: «Treba je reforme in žarke besede na obe strani. No, danes nimam za to nobenega glasila.»

Tako je bil Tuma naenkrat brez tribune in brez možnosti učinkovitejšega vplivanja na politiko svoje stranke in po njej na politiko svojega naroda in proletariata. Izostalo je idejno polemično razčiščenje vprašanj narodne slovenske politike s socialističnega stališča med Tumo in «socialistično omladino», ki bi moglo dovesti do medsebojne idejne oploditve in dati trdnejši temelj politiki slovenskega delavskega gibanja v tedanjem zgodovinskem dogajanju, četudi so bile morda moči — idejne in politične — slovenskega proletariata za izpremenitev toka tega dogajanja prešibke. Kako je šla «socialistična omladina» mimo spoznanja bistva Tumove narodno politične zamisli, nam kaže poleg drugih izjav iz vrst te «omladine» tudi predavanje Ivana Cankarja «Očiščenje in pomlajenje» (20. IV. 1918 v Trstu), v katerem

je Cankar vneto zagovarjal nastop «mladih socialistov», ki «so mislili, da bi prav stranka novih ciljev in mladih idej, prav socialnodemokratska stranka prva stopila na fronto, da bi ona bila poklicana voditeljica in glasnica v boju za narodovo odrešenje in vstajenje», a «stranka je zamrmrala v svojem glasilu in mrmra še zmirom, da je treba najpoprej demokratizacije in socializacije avstrijske monarhije ter Evrope z okolico vred, potem šele se bo dalo govoriti o jugoslovanski državi» («Naprej» II. št. 97 od 29. IV. 1918).

Tuma je sicer pravilno vrednotil zgodovinski pomen majniške deklaracije, ki je kljub svojemu habsburškemu okvirju dvignila oficijelno slovensko narodno politiko z ravnine «beračenja za drobtinice narodnih pravic Slovencev» na ravnino narodnega državnopravnega programa, na ravnino zahteve po samoodločbi. Majniška deklaracija je pomenila izrabo takratne politične konstelacije, ki je bila plod dotodanjega dogajanja v svetovni vojni, s strani predstavnikov oficijelne slovenske politike. Tuma je ugotavljal (v že omenjeni razpravi o «Jugoslovanski deklaraciji» v «Napreju» decembra 1917), da so — sicer šele «dogodki od zunaj» ter po njegovem prepričanju «vplivi in migljaji od zgoraj» — «zdramili slovenske politike», katerih dotodanje izjave so bile vedno le «negotovo izražene želje, na katere se ni bilo ozirati ne od vlade ne od drugih činiteljev avstro-ogrske države». Zavračal je trditev, da bi bila «jugoslovanska deklaracija spontano in po volji enotnega naroda prikipela na dan», a ugotavljal, da «deklaracija šele hoče dati enotno politično idejo slovenskemu in hrvatskemu narodu v Avstriji» («Naprej» I. št. 123). Priznaval je, da je z majniško deklaracijo postala jugoslovanska ideja ideja vseh slovenskih strank; to slovenski socialni demokratje iskreno pozdravljajo, morajo pa pribiti, da deklaracija ne prinaša nobene nove ideje, ker je jugoslovanska resolucija socialnih demokratov iz leta 1909. jugoslovansko idejo izrazila jasneje in širše, pa brez sklicevanja na hrvatsko državno pravo in omejevanja na habsburško dinastijo. Ni pa Tuma zadostno ocenil političnega pomena, ki ga je morala dobiti majniška deklaracija v tistem zgodovinskem trenutku. Ker je vsebovala idejo narodnega osvobojenja Slovencev, je majniška deklaracija morala postati izraz živega toka demokratske nacionalne revolucije množic slovenskega naroda. Odpor teh množic proti tuji vojni, proti vsemu socialnemu in nacionalnemu zatiranju se je nujno moral izraziti predvsem v stremljenju po nacionalnem osvobojenju. Dosega samoodločbe je tem množicam pomenila rešitev izpod osovraženelega jarma! Odziv ljudskih množic na deklaracijo je presenetil celo njene tvorce, oficijelne politične voditelje, kakor vidimo iz izjave dr. Antona Korošca (v predavanju 19. X. 1925, citirano po «Času» XX. str. 173): «Ali smo mogli takrat slutiti, da bo deklaracija dala tak pogon jugoslovanskemu gibanju? Odkrito lahko rečem, da tega nismo niti slutili niti ni nihče nameraval, da bi bila to formula, s katero bi širili agitacijo za Jugoslavijo.»

Tumovo oko ni bilo dovolj odprto za ta pomen deklaracijskega gibanja; še v spominih je napisal, da je bilo «tisto kričeče navdušenje leta 1917. za deklaracijo... bolj plod demagogije nego izraz ljudske

volje», ko ga je primerjal z indiferentnostjo slovenskega ljudstva ob socialnodemokratski jugoslovanski resoluciji leta 1909. Vsaka stranka, ki je hotela biti voditeljica ljudstva v njegovem boju, je morala takrat dobiti zvezo s tistim njegovim živim stremljenjem po nacionalni osvoboditvi. Zato je v tem pogledu bila upravičena kritika «socialistične omladine» proti vodstvu slovenske socialnodemokratske stranke, ki se je politično omejevalo na osamljeni socialnodemokratski proletarij, prepuščajoč gibanje najširših ljudskih množic meščanstvu. In v tem pogledu je bila Tumi potrebna oploditev s strani kritike «omladine», da bi si postavil za nalogo socialistično formulacijo ustreznega živega gesla za narodni boj množic in da bi začrtal popolnoma jasno črto ločnico od polovičarskega narodnostnega programa avstrijske nemške socialne demokracije in sploh od vsakega programa, ki bi tudi le malo ostajal na tleh gnile in umirajoče Avstrije, ker je vsak tak program moral zaostajati za živo zahtevo po radikalni popolni samoodločbi. Do takega, avstrijski socialni demokraciji v splošnem tujega pojmovanja socialistične rešitve narodnega vprašanja na internacionalistični osnovi Tumi ni bilo daleč; saj smo videli v njegovi stockholmski spomenici, kako zelo se je približal modernemu socialističnemu razumevanju pomena boja malih narodov, ki so v boju proti imperializmu kot samostojen činitelj preslabotni, da bi se mogli osvoboditi, a imajo lahko vlogo fermenta za sprostitve dovolj močnih sil za uspešen boj proti imperializmu.

Po svojem prelomu s Kristanom je Tuma pisal (19. VI. 1918) svojemu somišljeniku Regentu, ki se je takrat po dolgem poleganju v vojaških bolnicah poslavljal od črnovojniške službe: «Prav boli me obnašanje sodrugov v Ljubljani, ki ne more biti drugačno nego oportunistično zaradi oseb, ki stoje stranki na čelu, in ki so vse interesirane pri konsumnih društvih in strokovnih organizacijah. Politične stranke faktično nimamo, treba jo bo zgraditi vse drugače nego po dosedanji poti.»* Tuma je ostal dosledno zvest svoji politični zamisli in je nenehoma poudarjal svoje nestrinjanje z nacionalistično politiko vodstva stranke. Tako je 22. IX. 1918 pisal tajništvu stranke, da je edino, kar ga veseli, «da se oglašajo proletarci v ‚Napreju‘ [to so bili Ivan Regent s psevdonomom Sokol, Valentin Komavli z značko v. k., France Milost, ki je pisal zlasti ostro, i. dr.], ki prav ostro obsojajo neodkritosrčno postopanje ožjega izvrševalnega odbora in uredništva lista ‚Naprej‘ in prekanjene diplomatične igre sodruga A. Kristana». Zlasti značilni sta dve Tumovi izjavi; ena od 29. IX. 1918 za nameravano konferenco odposlancev jugoslovanskih socialnodemokratskih strank, sklicano prvotno za 6. X., druga pa od 26. X. 1918 za sejo širšega izvrševalnega odbora in zaupno

* Primerjaj Cankarjevo sodbo v predavanju «Očiščenje in pomlajenje»: «Politično prebujenje delavstva v socialistični smeri se je omejilo na par ‚šlagerjev‘, na par fraz, kar mimogrede pobranih iz Marksa in Engelsa. In še teh ‚šlagerjev‘ in fraz delavci povečinoma niso prav razumeli. Ostalo je za dolga leta pri strokovnih in gospodarskih organizacijah, o kaki politični socialnodemokratski stranki sploh ni moglo biti govora...»

konferenco, ki je bila sklicana za 1. XI. 1918 «vsled bližajočega se prevrata». Tuma je imenoval to, kar večina izvrševalnega odbora «sedaj uganja, neodpusten oportunistem po poti, katero je pokazal leta 1914. Scheidemann in ki je morala privedi do razsula socialnodemokratske internacionale» in ki «mora privedi do razdora v lastni stranki». «Nesmisel je torej», pravi med drugim, «da socialnodemokratska stranka sodeluje pri izgraditvi novih nacionalnih držav», ker je potem nemožna «ustanovitev nove internacionale, ki je po svetovnih dogodkih gotova in neodložljiva», in ki «je mogoča le, ako se izključi vsak oportunistem». V drugi izjavi daje tudi končno oceno vodstva stranke: «Izvrševalni odbor jugoslovanske socialnodemokratske stranke je danes sestavljen izključno iz zastopnikov konsumnih združenj, strokovnih druženj in upravnih uradnikov strankinih institucij. Smatram vse te člane po obnašanju zadnjega časa kot nesposobne zastopati kaj drugega nego socialne in ekonomične interese delavstva kot stanu, ne pa slovenskega proletariata brez razlike in ozira na kak posamezni stan.»

VI

Trst je bila prva Tumova misel, ko je začel graditi svojo narodno politično zamisel, in Trst je bila njegova poslednja misel, preden se je ob polomu leta 1918. razdrobila Avstrija v narodne države tako, da je bila raztrgana vez med narodi tega «enotnega gospodarskega in prometnega ozemlja», med narodi, katerih federacija naj bi bila po Tumovi zamisli zauzdala pohlep italijanskega in nemškega imperializma ter ukrotila tudi madžarski imperializem. Kakor je Tuma na kratko v stockholmski spomenici in obširneje v članku «Triest» (v dunajskem «Kampfu» 1918 št. 8 in 9) izvajal, «pripada Trst in vzhodna jadranska obala tistemu narodu, ki kompaktno naseljuje ves teritorij in potrebuje Trst in Jadran za svoj naravni razvoj» («Der Kampf» 1918 str. 619). A «vprav s posestjo Trsta je jugoslovanska državna skupina kot jadranska skupina vezana na alpsko-donavsko-sudetsko državo» (l. c. ista stran). Predlagal je, priznavajoč pretežno italijanski značaj Trsta, da «naj bo kot svobodno mesto priklopljen narodnemu jugoslovanskemu ozemlju ob zavarovanju narodnega razvoja vseh njegovih prebivalcev, kot največji gospodarski emporij, ki ga drže udeležene velike državne gospodarske skupine» (l. c. str. 621). «Š to rešitvijo postane Trst obenem vez med nemško, latinsko in slovansko kulturo, ki se v tesni dotiki prepajajo z novimi življenjskimi elementi» (l. c. ista stran). In vrnil se je zopet k ideji, ki je bila ob zibelki njegove narodno politične zamisli, k ideji italijansko-slovenske univerze v Trstu: «Italijansko jugoslovanska univerza v Trstu bi bila simbol dveh druge k drugi stremečih kultur.» Pripomnil je, da «dokazuje zgodovina kulture Jugoslovancev, da latinska bit neprimerno bolj pospešuje njihov narodni razvoj nego germanska, ki slovansko bit ruši (zerstört)». V tej okolnosti najdemo po njegovem mnenju tudi «razjasnitev umikanja slovanske narodnosti pred nemško in njeno napredovanje proti latinski». Kakor so ga bili napadli slovenski narodnjaki (glej obširne Rybačeve polemike

v «Eдинosti» 1918), ko je v «Lavoratoru» junija 1918 priznal «narodno nezavisnost in pravico samoodločbe tržaškega mesta kot neovržno» in zatrjeval, da bi mogel predstavnik jugoslovanske socialistične stranke nastopiti na nacionalističnih shodih (tu je meril na Golouhov nastop na tržaškem shodu ob obletnici majniške deklaracije) «le s priznavanjem teh pravic italijanskemu narodu v Trstu in hkrati v izjavo, da je edini način za njihovo oživotvorenje mednarodni boj», tako ga je zdaj napadel voditelj nacionalistične desne skupine tržaške italijanske socialnodemokratske stranke v Trstu, dr. Puecher, v uvodniku 2. št. revije «La Lega delle Nazioni». V članku pod naslovom «L'appetito di un socialista jugoslavo per Trieste» je imenoval Tumovo rešitev vprašanja Trsta «nesramno nacionalno imperialistično». «Proč roke!» je zaklical Jugoslovanom, «od ozemelj druge narodnosti, posebno italijanskih, t. j. tistih, katerih prebivalstvo je popolnoma ali pretežno italijansko!... Samoodločba za samoodločbo. Samoodločba Italijanov velja toliko, kolikor samoodločba Jugoslovanov. Ne more biti naša druge vrste, a vaša prve vrste, sodrug Tuma... Seveda, za tak slasten grizljaj, kakršen je Trst, je vredno dati brco pravici samoodločbe, z njenim tolmačenjem v nekem višjem smislu, t. j. po nauku veleslavnega (illustre) advokata Tume... Trst ne bo nikdar pripadal Jugoslaviji, niti kot svobodno niti kot nesvobodno mesto... Če bi tržaški, istrski in goriški Italijani raje videli, da raste trava po ulicah njihovih mest (kar se sicer že tako godi), kakor da bi si z žrtvovanjem svoje popolne in absolutne narodne nezavisnosti pribarantali gospodarsko prozpevanje, bi to bila njihova stvar, in nihče bi ne imel pravice, da se jim vsiljuje kot rešitelj za ceno, da se odrečejo idealnim dobrinam, katerim se ljudstva niso zmerom pripravljena odreči.»

Tuma je v svojem omenjenem članku v «Lavoratoru» junija 1918 ugotavljal, da «nacionalistična rešitev narodnega vprašanja nikjer ni tako nemogoča kakor v Primorju in v Trstu, kjer sta oba naroda, italijanski in slovenski, kot prepletena drug z drugim; nikjer se ne kaže tako jasno, da je pravična rešitev mogoča samo na mednarodni osnovi in da bi bila vsaka druga nacionalistična in šovinistična rešitev v škodo svobode tega ali onega naroda». V svojem odgovoru na Puecherjev napad («La Lega delle Nazioni» št. 3 od 26. X. 1918) prav tako pravi, da niti italijanski niti jugoslovanski nacionalisti ne bodo mogli rešiti dileme, ki je izražena v njegovih obeh člankih (v «Kampfu» in «Lavoratoru»): «Trst po svojem ozemlju in svojem gospodarskem razvoju pripada kompleksu Jugoslavije». — «Trst je narodnostno italijanski, dvatisočletna rimska ustanova.» Cenzura je črtala v tem Tumovem odgovoru odstavek, ki vsebuje rešitev, katero naj bi predložili po njegovem mnenju na mirovni konferenci socialnodemokratski stranki, italijanska in jugoslovanska: «Ustanovite nezavisno mestno republiko z ozemljem, ki je potrebno za gospodarski razvoj Trsta kot svetovnega emporija». Prav tako je cenzura črtala tudi utemeljevanje takega predloga mirovni konferenci, ki naj bi izhajalo iz ugotovitve, da sta obe buržoaziji, italijanska in jugoslovanska, nesposobni, da vodita usodo velikega evropskega emporija,

kar mora Trst ostati: «Prevzemite vi, Američani in Angleži, industrijsko, finančno in trgovinsko organizacijo tega emporija v svoje mogočne roke, internacionalizirajte Trst med obema državama, ki sta v sporu zaradi njega, dajte tržaškemu mestu statut s popolno demokracijo in svobodo, da bo vsak njegov meščan mogel razviti vse svoje gospodarske in kulturne sile v blagor svoje republike». Kar se pa tiče Puecherjevega izreka, da je vseeno, če bo rasla trava po tržaških ulicah, pravi Tuma, da mu proletariat ne bo pritrdil: «Noben italijanski proletarec ne bo izrekel fraze «rajen lačen, a italijanski», ki je protisocialistična, protičlovečanska in nepotrebna fraza, kajti v svetovnem gospodarskem kompleksu lahko tudi najmanjši narod najde svoj polni kulturni razvoj in bo zdrav in močan proletariat mogel najbolje varovati lastno narodno kulturo.»

Na zborovanju italijanske socialistične organizacije v Trstu 18. X. 1918 je bila glede Trsta sprejeta z veliko večino proti Puecherju in njegovim pristašem naslednja resolucija: «Socialistična stranka in delavske organizacije v Trstu smatrajo, naj ostane Trst popolnoma nezavisen pod varstvom Zveze narodov, z zares demokratično ustavo, zgrajeno na splošni, enaki, direktni in proporcionalni volilni pravici, brez razlike spola, in naj se mu pridružijo izključno ali pretežno italijanska ozemlja Furlanije in Istre.» Ta sklep se je razlikoval od sklepa odborov obeh socialnodemokratičnih strank, italijanske in jugoslovanske, leta 1915., katerega navaja Tuma v spominih, glede ozemlja, ki naj se Trstu pripoji. Bilo je to stališče Valentina Pittonija in tudi levega krila italijanske socialistične stranke v Trstu. Navedimo tu še izjavo Giuseppa Tuntarja v «Lavoratoru» (junij 1918): «Usoda je hotela, da na ozemlju od Tržiča (Monfalcone) do vključno Trsta prebivata dve ljudstvi pomešani in prepleteni drugo v drugo tako, da je izključena... «nacionalistična», t. j. «izključno» teritorialna rešitev... Trditi, da ima n. pr. v Trstu «samo italijanska večina» pravico odločati o bodočnosti mesta z neposrednim predmestjem in okolico — ne glede na «močno slovensko manjšino», se pravi — z nasprotno strani — približno ponavljati ono, kar trdi in vzdržuje advokat Wilfan o priklopitvi Trsta in vsega jadranskega ozemlja Jugoslaviji zaradi «slovanske večine» v Primorju. Trditi to pa se tudi pravi dejansko legitimirati prizadevanje italijanskega nacionalizma v preteklosti, da bi ohranil čisto in nepokvarjeno «italijanstvo» Trsta v imenu načela «nacionalne obrambe», prizadevanje, ki ga je sodrug Pittoni po pravici za socialistično stranko vedno odklanjal... Da ne govorimo o Istri, kjer je razmejevanje italijanskih in slovanskih ozemelj in njihovo konstituiranje v čisto nacionalne in vitalne tvorbe enako reševanju kvadrature kroga. Pravična rešitev «jadranskega» narodnega vprašanja... more izvirati samo iz absolutne pravice obeh skupaj živečih plemen, da si zagotovita svoj politični, umski in gospodarski razvoj brez slehernega namena zatiranja. Zamisliti in oživotvoriti to višjo obliko svobode, sožitja in strpnosti, to je velika zgodovinska, narodna in socialna naloga italijanskega in slovanskega proletariata v teh deželah... Izbirati in sprejemati druga sredstva, druga pota, bi po-

menilo oživljati in podpihovati... nacionalizem in bratomorno sovraštvo ter se končno vreči v objem lastne buržoazije...»

Proti trditvi, da je «pravična rešitev mogoča le z močjo in delom mednarodnega proletariata», — je zapisal Tuma v svojem odgovoru Puecherju — bi Puecher utegnil imeti prav le z ugovorom, da «internacionale dejansko ni». Kajti to je žal res. Da internacionale dejansko ni, je nadaljeval Tuma, nam dokazuje razkol italijanske socialistične stranke v Trstu, razkol med jugoslovanskimi socialisti in povsod; internacionala iz levih frakcij socialističnih strank se šele formira... «Zato» — je Tuma resignirano zaključil — «internacionala sedaj ne bo mogla odločiti usode narodov na mirovni konferenci in tudi ne tržaškega vprašanja.» Tuma je videl naprej, kaj se pri taki nedoraslosti socialističnega gibanja v pogledu narodnostnega vprašanja mora dogoititi.

Namesto dejanja tržaškega proletariata, ko se mu je ponudila s polomom Avstro-Ogrske prilika, da se loti poizkusa reševanja usode svojega mesta po svoji podobi in s svojo močjo, je prišlo pošiljanje odposlancev «odboru za javno blaginjo» v Benetke po pomoč antante (Italija pa je bila del antantel). Tuma je v svojem pismu Regentu od 6. XI. 1918 pisal: «Čutim se zadetega prav v dno duše po dogodkih, ki so se vršili zadnji čas v naši in italijanski stranki... Italijanska stranka ni izkoristila danega zgodovinskega trenutka in se 30. X. ni polastila uprave mesta, kar je lahko in tako rekoč brez truda in npora izvršila. Rešila bi bila tako eno glavnih internacionalnih vprašanj ter izvršila čin svetovne važnosti ne le za socialistično internacionalo, ampak bil bi ta čin morda odločilni korak za sestavo bodoče federacije nacionalnih držav na ozemlju razpadle Avstrije. Neodvisen socialističen Trst bil bi tako rekoč mejni kamen v razvoju evropskih držav. Veliki zgodovinski moment je zamujen, ni našel velikih ljudi, ni našel socialistov po srcu in razumu. Slovenska socialnodemokratska stranka s svojimi predstavitelji v Ljubljani danes ne zasluži drugega imena nego «kramarska stranka». Golouh in Ferfolja sta zastopnika revolucionarnega nacionalizma, sta slovenska macinijanca. Enako dala se je zapeljati po Antonu Kristanu socialnodemokratska stranka v Zagrebu, na čelu ji Korač in Bukšek, da se je izrekla za nacionalno politiko... Mala četa hrvatskih in slovenskih socialistov ostala je zvesta svojim načelom. Dan je zato zgodovinski trenutek, in dani so razlogi, da se slovenski socialisti konstituirajo kot neodvisna socialistična stranka, da pozvo srbske in hrvatske sodruge na secesijo od oficijelne nacionalno-socialne stranke in da vse neodvisne jugoslovanske socialistične stranke stvorijo enotno jugoslovansko socialnodemokratsko stranko. To je moj pogoj, da ostane še naprej socialni demokrat. Ako ne pride do ustanovitve neodvisne jugoslovanske socialdemokratske stranke, potem mi ne ostaja drugega nego izstopiti iz stranke napolnjen s čustvom sramu nad počenjanjem zastopnikov stranke. Pridržujem si nastopiti javno, kadar se razmere izbistre, ker sem prepričan, da mora priti akcija iz proletariata, da mora priti sodba iz vrst delavskega ljudstva nad počenjanjem oseb, ki so izdale socializem.»

Tuma je gledal v svetovni vojni spopad dveh skupin imperialističnih držav. Zato si ni nikdar delal praznih nad in se tudi ni dal preslepiti od lepih antantinih fraz, da je vojna z njene strani vojna za demokracijo in svobodo narodov, zlasti malih narodov. Izid svetovne vojne je zlasti s posegom italijanskega imperializma na vzhodni Jadran potrdil pravilnost njegovega gledanja. Tumi je bilo jasno, da je Italija s svojo zmago pridobila Trst, Gorico in Istro, in da bo mirovna konferenca reševala samo še vprašanje, koliko zaledja ji bo še poleg tega pripadlo. Tuma ni imel prav nič tiste naivne vere v Wilsona in njegovo moč, ki je označevala ostale slovenske politike brez izjeme, in ki je bila — kakor priznava dr. Bogumil Vošnjak v že omenjeni svoji knjigi — «uzrok što smo donekle zaboravili na faktičnu potrebu jedne solucije (sc. «sporazuma s Italijom pre jeseni 1920. godine, koji bi bio kud i kamo bolji od Rapalla»), koja ne bi bila bezkompromisni rezultat njegovih načela» (str. 169). V tem pogledu lahko obvelja kot klasična Tumova pripomba goriškim slovenskim voditeljem, ki so videli samo tisto, kar so želeli in kar jim je prijalo: «Mislite nemara, da je Wilson vaš papa!?» Brez dvoma je pravilna tudi Tumova sodba, da bi realna politika takrat morala skušati doseči internacionalizacijo Trsta. Tako je bilo tudi mnenje Masaryka, ki se je prav tako zavedal, da je izguba Primorja za Slovence silen udarec (gl. Vošnjak l. c. str. 113).

Razpad Avstro-Ogrske je odstavil z dnevnega reda Tumovo zamisel jadransko-donavsko-sudetske državne zveze. Primorje z Goriško je okupirala italijanska vojska. Od italijanskega režima nad Slovenci in Hrvati v Julijski krajini je Tuma pričakoval najhujše. V članku «Die nationale Grenze zwischen Slovenen und Italienern» («Der Kampf» 1918 št. 5 in 6) je zapisal: «Ako doseže Italija cilje irredentizma, ne more več biti govora o nacionalni eksistenci Slovencev. To je dokazalo ravnanje Italijanov na ozemlju, ki so ga imeli zasedenega do 26. oktobra 1917. Obilno so oskrbovali slovensko prebivalstvo z živežem, a hkrati so odpravili slovensko materinščino tudi za učence najnižjih razredov» (str. 402).

Zato ga je ugodno presenetilo, ko italijanska oblast po zasedbi Julijske krajine ni prav nič hitela uničevati pravice Slovencev do lastnega kulturnega življenja. Ob danem položaju si je zamislil kot najbolj zaželeno možnost nadaljnega razvoja Slovencev v Julijski krajini pod Italijo, da bi jim italijanska vlada pustila vsaj kulturno svobodo. Zaradi utemeljenega prepričanja, da «bi bil ob socialističnem režimu v Italiji naš slovenski živelj ohranil svoje politične, kulturne in gospodarske ustanove» (gl. članek «Utopije in fantazije» v «Sloveniji» III. št. 7 od 16. II. 1934), je posvetil vso svojo energijo delu za razmah socialističnega gibanja v Julijski krajini. Toda v Italiji še ni bilo socialističnega režima, in tudi pri vse veri vanj ni mogel reči, kdaj bo nastopil. Realen politik je moral računati z vladajočimi silami in določiti svoje vedenje do njih.

Tuma je imel pred očmi dvojno perspektivo: ali socialistični režim — ta mu v narodnostnem pogledu ni povzročal nobenih skrbi in v tem

smislu je razumeti njegovo izjavo v pismu Antonu (Ninu) Furlanu od 29. XI. 1920, da se v Julijski krajini nacionalna in socialna osamosvojitve ne dasta ločiti druga od druge —, ali pa nesocialistični meščanski režim, ki je v bistvu imperialističen in ki zatorej dopušča Slovincem, da se pod njim uveljavijo le v omejeni meri. Na prvo perspektivo naj bi gradili slovenski socialisti, na drugo pa slovenski narodnjaki, ki naj bi se ne vdajali praznim nadam, da je z Wilsonovo pomočjo mogoče doseči razmejitve med Italijo in Jugoslavijo na etnografski slovensko-furlanski meji.

Iz take realno politične presoje položaja je izhajala Tumova zamisel, naj bi Slovenci in Hrvatje Julijske krajine nekako izkupili svobodo za svoje kulturno življenje z odreko vsakršnim političnim aspiracijam: Da bi jim italijanska vlada zaupala in jim pustila šolstvo, kulturne in gospodarske organizacije, naj bi se Slovenci izrekli za lojalne italijanske državljane; da ne bi dražili italijanskih irredentističnih krogov v Julijski krajini, naj bi Slovenci živeli svoje potajeno, ne «prešumno» ne «preglasno» in ne «preočitno», «intimno» narodno življenje v svojih kulturnih in gospodarskih organizacijah in institucijah! Kakor je res, da bi slovenska narodna moč ne mogla shirati, ako bi se mogla opirati na krepko gospodarsko organizacijo denarnih zavodov s široko razpredenim združništvom in na številne kulturne organizacije ter zasebne šole, pa je vendarle nemogoče zamišljati, da bi se živ narod kar tako odrekel svojemu stremljenju po narodni svobodi, pa če bi se še tako trdno nadejal nasprotnih uslug! Taka «realno politična» nada pa je bila popolnoma negotova, razen v primeru, da bi v Italiji nastopil resnično demokratičen režim, katerega nositelj bi bilo socialistično gibanje.

V tej oportunistični Tumovi zamisli se nam kaže usodnost njegovega gledanja na narodnostno vprašanje, gledanja, ki je bilo v osnovi vendarle «avstromarksistično» in ki mu je bila tuja dosledna izostrenost pojma samoodločbe narodov. V bistvu je bila Tumova koncepcija za slovensko politiko pod Italijo le s korekturami in z aplikacijo na drugačen položaj modificirana avstromarksistična koncepcija; saj se je mogel Tuma odločiti za tako gledanje na realno narodno slovensko politiko le, ker je mogel po avstromarksističnem receptu omejiti pojem narodnosti na kulturno plat njegove vsebine, in popolnoma pustiti v nemar — pa četudi le pod silo okolnosti — politično plat. Pripominjamo, da je Tuma tudi sam praktično izvajal oportunistično politiko prilagajanja predstavnikov slovenskega življa italijanski meščanski državi, politiko, ki bi temu življu po njegovem mnenju najbolj koristila, ki bi po njegovem dosegla, da bi ga italijanska država ne smatrala za nekaj tujega, kar moti njeno enotnost, in preprečila nasilno asimilacijo tega drobca državnemu narodu. Sprejemal je mesta v raznih institucijah, na katera ga je imenovala italijanska vlada bolj kot Slovence nego kot socialista. To ga je dovajalo v konflikte s socialisti, italijanskimi in slovenskimi, ki so odklanjali sleherno sodelovanje z meščansko italijansko državno oblastjo. Po svojem razhodu s stranko ob livornskem kongresu je sprejel tudi mesto v goriškem deželnem odboru in nekaterih drugih institucijah.

Da onemogočimo morebitno napačno tolmačenje, pa moramo še opozoriti, da Tuma nikakor ni morda prešel na stališče kakega narodnostnega

nihilizma. Saj je tudi italijanska socialistična stranka, h kateri so pristopili slovenski in hrvaški socialisti Julijske krajine s sklepom konference 21. IX. 1919, nenehoma zastopala načelo samoodločbe narodov. Na zborovanju tržaških italijanskih socialistov 23. IX. 1918 (torej neposredno po okupaciji) je bila na Tuntarjev predlog z večino glasov sprejeta naslednja resolucija: «Strankino zborovanje... pričakuje, da si bodo vsi organi in predstavniki stranke prizadevali vplivati ustrezno ponovno izraženim obljubam glede pravice samoodločbe... da bo pri nacionalno političnem urejevanju naših krajev aplicirano — v okviru možnosti — načelo homogenosti in etnične nepretrganosti.» Dr. Puecher je (v 4. št. svoje revije) prav strupeno napadel ta sklep, češ da hočejo z njim ljudje, ki «brzdajo, da ne rečem zanikujejo, nacionalne pravice Italije», reči, da nasprotujejo združitvi Reke in Zadra z Italijo, ker ta združitev ni v skladu z načelom «homogenosti in etnične nepretrganosti». To počenjajo ljudje, ki so hoteli rešiti narodnostni problem Julijske krajine «ne tako, da ločijo obe plemeni in pripoje vsako svojemu glavnemu deblu, marveč tako, da ju puste združena v neki skupni politični zvezi», in počenjajo zato, ker že niso mogli več «rešiti Trsta, Gorice in Istre pred nesrečo združitve z Italijo». Povrhu je dr. Puecher prav z zadovoljstvom ugotavljal, da «v samoodločbo seveda tudi predlagatelj resolucije ne veruje, ko vojna ni končana po kompromisu vojujočih se držav, marveč s hrupno zmago aliirancev»; zaradi tega je namreč treba pri reševanju vprašanj, ki bi se mogla zdeti dvomljiva in sporna zaradi nasprotujočih si stremljenj dveh ali več narodov, upoštevati tudi «napore in žrtve, ki jih je ta ali oni narod dal za oživotvoritev lastnih stremljenj in za zmago antante!» Italijanska stranka je bila le preveč socialistična, da bi trpela ljudi s takimi nazori v svoji sredi. Tudi prvi poveljni kongres italijanske socialistične stranke v Bologni v oktobru leta 1919. je sprejel naslednji sklep: «Potrjujoč svoja načela, ki obsojajo vse imperializme in reakcionarne sisteme meščanskih vlad, najostreje protestiramo proti nasilni aneksiji ozemelj, na katerih prebivajo v večini [naslednji dve vrstici, ki sta pač omenjali Julijsko krajino in Južno Tirolsko, je italijanska cenzura v «Lavoratoru» črtala, in jih zato ne moremo navesti], za katere zahtevamo najpopolnejšo pravico samoodločbe, prav tako kakor za Reko in Dalmacijo.»

Za bolognski kongres je napisal Tuma posebno «izjavo delegatov slovanskih proletarskih organizacij Julijske Benečije», iz katere moramo navesti naslednje značilne odstavke: «Organizirani slovanski proletariat Julijske Benečije razume pod narodnostjo tisti socialni, intimno estetični in etični pojav, ki se je razvil na osnovi krvnega sorodstva v tisočletjih do zavesti skupnosti jezika in čustva in stremi k skupnosti volje in dejanja. V tem pogledu je za nas slovanske socialiste narodnost integralni in nedotakljivi del polne duhovne svobode, ki jo mora varovati boj za splošno svobodo posameznika.» Temu pojmovanju narodnosti postavlja nasproti «moderni pojav naroda (nazione)». Ta «si v svojem državnem razvoju prizadeva razširiti se kot vladajoč in vedno naraščajoč na nekem teritoriju in stremi k podjarmljenju vseh heterogenih elementov; izkorišča narodnostno idejo kot kulturno in čustveno silo, ter jo povezuje z gospodarsko ekspanzivnostjo: iz tega izhaja imperializem kot

nov sociološki pojav, ki hoče podjarmiti stvari in duha majhni manjšini privilegiranega razreda». «Oboji», nadaljuje, «vi in mi, se hočemo upreti takemu meščanskemu nacionalizmu... zavračamo vsak nacionalizem kot zgodovinski pojav, ki je danes že reakcionaren, ker stremi po ustvaritvi enega edinega naroda na vsem ozemlju države nasilja.» Izjava govori nato o sedanji in bodoči obliki države, poudarja potrebo sodelovanja proletariata in kmečkega ljudstva, in se na koncu zopet vrača k narodnemu vprašanju: «Naše ljudstvo, ki sta ga tisočletja držala v popolni odvisnosti velika naroda latinski in germanski, se mora bolj od drugih zavedati ponižanja, ki ga prinašata kapitalizem in nacionalizem, a se s popolnim zaupanjem in navdušenjem sklepa z italijanskim proletariatom, s tistim razredom italijanskega naroda, ki je izkoriščen in podjarmljen v prid kapitalistične manjšine... Slovanski in italijanski proletariati Julijske Benečije vidi na lastnem ozemlju zlorabo, ki jo vrše imperialistične države z najbolj vzvišenimi idejami samoodločbe in gospodarstva kot izvora in osnove blagostanja ljudstev... s tem, da jih uporabljajo v prid zmagovalnih in vladajočih narodov, a v škodo manjših premaganih in zatiranih narodov, za brezmejno ekspanzijo kapitalističnih razredov velikih in mogočnih narodov, a proti delavskim in kmečkim narodom, ki so jim podvrženi v sužnost.» Končno poudarja izjava, da je slovenski proletariati na svoji konferenci 21. IX. 1919 izjavil, da «je zanj Julijska Benečija geografska, gospodarska in nacionalna enota, ne glede na etnične razlike, ker je prepričan, da tudi italijanski proletariati gleda v njej nov teren gorečega boja proti zlorabi omenjenih vzvišenih socialnih in političnih načel. Slovenski proletariati Julijske Benečije se smatra za del ljudstva, ki prebiva na ozemlju, ki je sporno... zaradi izkoriščanja bogastva njegovih tal in delovne sile proletariata, za del ljudstva, ki prebiva na tem ozemlju v vzdušju umetno ustvarjenega sovraštva, sovraštva, ki more biti klica za kako bodočo imperialistično vojno.» Dodajamo naposled k tem besedam še odstavek iz Tumovega poročila na slovenski socialistični konferenci v Trstu 21. IX. 1919, ki je sklenila združitev z italijansko socialistično stranko, odstavek, v katerem je Tuma formuliral naslednji «politični cilj» slovenskih in hrvatskih socialistov v Julijski krajini: «Od italijanskega in slovensko-hrvatskega proletariata in njegovega skupnega nastopa in dela bo odvisno, ali ostane Julijska Benečija nevarno torišče nacionalističnih šovinističnih bojov, ali pa naredimo iz Julijske Benečije politično skupino, ki bo tvorila prijateljsko vez med dvema velikima skupinama italijanske in jugoslovanske kulture, ekonomije in političnega sožitja... To je naš veliki cilj!»

Tako je Tuma nenehoma mislil in snoval na koščku zemlje, kateremu je s svojim narodom pripadal, v trdni veri, da pride dan, ko «rojak prost bo vsak, ne vrag, le sosed bo mejak». V tej veri ga ni prav nič omajal «čas kaosa, ko je človeku prepovedano iskati resnico in dajati svetlobo» (kakor je zapisal v zadnjem odstavku spominov). V tej veri ga je utrjevalo «globoko presnavljanje idej in narodov» v smislu «klica po pravičnem vrednotenju in spoštovanju človeka», za oživotvoritev katerega se je bil vse življenje. S to vero je Tuma še umirajoč s svojimi zadnjimi močmi zapel marseljezo...

